
ŠTÚDIE

VÝVOJ INSÍGNIÍ RADOV DO ZAČIATKU 19. STOROČIA

IGOR GRAUS

GRAUS, I.: Development of Order Insignia prior to the 19th Century. *Vojenská história*, 3, 17, 2013, pp 6-43, Bratislava.

The study deals with the development process of the honour insignia design of the orders since 1578, when the French Order of the Holy Spirit was founded. This order has significantly influenced not only the French orders but has also become the basis for standards used by the founders of numerous European orders up until establishment of the insignia for the French Order of the Legion of Honour in 1804. Further on, the author is examining the process of internal hierarchy of particular orders founded in the period from 1693 to 1804, which was manifested externally in hanging the jewels on different types of ribbons. Special attention is paid to the genesis of the concept of class, which has, since 1757, identified the relevant level of internal structure of many orders and finally became the professional phaleristic term for identifying individual levels of internal hierarchy of honours in form of orders, even if it is not presently used in their own charters and has never been used before.

Phaleristics. Origin and development of honours. Internal classification and ways of wearing badges of the orders.

Inštitút vyznamenaní vo faleristickom ponímaní sa do svojej definitívnej podoby kryštalizoval počas obdobia niekoľkých storočí. Porovnateľným, aj keď omnoho menej rôznorodým vývojom prešli aj samotné insígnie vyznamenaní v podobe radov. V nasledujúcich riadkoch sa pokúsime uvedený evolučný proces zmapovať s dôrazom na zásadné formatívne vplyvy, ktoré pôsobili na vyznamenania v podobe radov, až kým nenadobudli svoju dnešnú štandardnú podobu. Hoci najproduktívnejším obdobím vzniku moderných vyznamenaní bolo obdobie 18. storočia, ich insígnie pri svojej výstavbe používali kompozičné prvky typické pre stredoveké duchovné a laické rytierske rády.

Existencia osobitného odevu a nositeľných insígnií predstavovala základný predpoklad pre možnosť verejného vyjadrenia príslušnosti k duchovným rytierskym a laickým rytierskym rádom, pričom ako odev, tak aj insígnie mali jednotnú a jedinečnú podobu, typickú pre príslušný rád. V historicky mladšom období sa insígnie tohto typu stali aj kľúčovým stavebným prvkom verejnej prezentácie vyznamenaní v podobe radov.

Príslušníci duchovných rytierskych rádov zásadne používali znamenia v podobe krížov. Výrazné a neprehliadnuteľne umiestnené kríže pritom neboli iba všeobecným a štandardne používaným znamením kresťanstva či verejnou proklamáciou duchovného charakteru rádov, ale kríž v ich prípade predstavoval zároveň aj znamenie Božej ochrany a záruku osobnej imunity od fyzických a duchovných nebezpečenstiev, teda akúsi poisťku bezpečnosti a spásy.¹ Špecifický význam kríža bol aktuálne veľmi potrebný predovšetkým pre príslušníkov duchovných rytierskych rádov, pre ktorých bol ozbrojený boj každodennou súčasťou života. Na rozdiel od nich, pre príslušníkov kontemplatívnych mníšskych rádov nebola uvedená poisťka až natoľko významná, tieto rády preto znamenie kríža na svojom odeve neaplikovali preexponovaným spôsobom, prípadne ho nepoužívali vôbec.

Osobitnú funkciu kríža potvrdili aj slová pápeža Eugena III., ktorý templárom povolil nosenie kríža na odeve, pričom mal slúžiť „ako triumfálne znamenie slúžiace ako štít, aby nikdy neotočili uzdu pred tvárou žiadneho neveriaceho“.² Templársky kronikár Wiliam z Tyru však na margo templárskych krížov dodal aj prozaickú poznámku – „*neskôr, za čias pápeža Eugena sa hovorilo, že ako rytieri, tak aj ich menší bratia, zvaní servienti, začali na svoje plášte pripevňovať kríže z červenej látky, aby sa tak odlišili od iných*“.³ Templárske červené textilné kríže sa na odevoch po prvý raz objavili na verejnosti počas zasadania generálnej kapituly rádu v Paríži v roku 1147, na ktorej bol prítomný aj samotný pápež, a templárskym príkladom sa inšpirovali aj ich nasledovníci. Napríklad regula rádu špitálnikov svätého Jána Jeruzalemského určovala, že „*bratia na svojich hrudiach budú nosiť znamenie kríža. Tiež všetci bratia všetkých obediencií, ktorí sa ponúkli a odtiaľ ponúknu Bohu a svätému špitálu z Jeruzalema, budú na svojich hrudiach, na svojich odevoch a na svojich plášťoch nosiť kríž, a to k počte Bohu a svätému krížu, aby nás Boh týmto znamením a skrze vieru, prácu a poslušnosť mohol strážiť a brániť na duchu i na tele so všetkými našimi kresťanskými cnosťami od moci diabla na tomto, ako aj na druhom svete*“.⁴ Omnoho podrobnejší výklad symboliky kríža poskytovala regula vojenského a špitálskeho rádu svätého Lazara Jeruzalemského, podľa ktorej „*rádový kríž s ôsmimi hrotmi je symbolom ôsmich rytierskych cností: viery, nádeje, lásky, milosrdenstva, statočnosti, spravodlivosti, múdrosti a umiernenosti*“.⁵

Kríže rôznych typov a farieb však napriek akýmkoľvek výkladom prioritne plnili rozlišovaciu (dištingtívnu) funkciu a vďaka svojej jedinečnosti sa stali charakteristickým rozpoznávacím symbolom jednotlivých duchovných rytierskych rádov.

Osobitné insígnie pre vyjadrenie členstva v príslušnom ráde však podľa vzoru svojich historických predchodcov používali aj jednotlivé laické rytierske rády. Oproti nim sa však nielen cielene vyhýbali použitiu znamenia kríža ako osobitnej insígnie, ale dokonca aj

¹ TYERMAN, Christopher J. Were there any Crusades in the twelfth Century? In *The English Historical Review*, 1995, roč. 60, s. 569-570. ISSN 0013-8266.

² MELVILLE, Marion. *La vie des Templiers*. Paris : Gallimard, 1951, s. 52.

³ WILLIAM OF TYRE : HISTORIA RERUM IN PARTIBUS TRANSMARINIS GESTARUM. Liber XII., Caput VII. Ordo militiae Templi Hierosolymis instituitur. [cit. 2012-06-09]. Dostupné na internete: <<http://www.thelatinlibrary.com/williamtyre/12.html>>

⁴ Článok 19 stanov. Stanovy citované In LAGLEDER, Gérard Tonque. Blessed Gérard Tonque and his „Everlasting Brotherhood“: The Order of St. John. [cit. 2010-02-09] Dostupné na internete: <http://blessed-gerard.org/bgt_rule.htm>

⁵ DOLEJŠÍ, Josef. *Duch smaragdového kríže*. Praha : Agentura Pankrác, 2003, s. 91. ISBN 80-902873-9-5.

jeho aplikácie v samotnej insígnii. Z obrovského množstva laických rytierskych združení všetkých kategórií znamenie kríža používalo iba niekoľko z nich, a to z najvyššej kategórie panovníckych rádov. Kríž ako samostatnú insígniu používal iba aragónsky rád svätého Juraja z rokov 1371/1379.⁶ Kríž ako súčasť insígnie aplikovali iba dva rády – uhorský rád Draka z roku 1408 (ten mal spočiatku iba podobu krvavej rany v tvare latinského kríža na chrbáte draka, a až od roku 1416 sa používal veľký plamenný rovnoramenný kríž v prevýšení insígnie)⁷ a anglický rád svätého Juraja alebo Podväzku z roku 1348. Jeho sekundárna insígnia (primárnou bol textilný podväzok upevnený pod kolenom rytiera) mala od roku 1627 podobu svätoturajského kríža, obtočeného podväzkom, ktorý bol prišitý na plášti.⁸

Oproti svojim historickým predchodcom, ktorí insígnie prezentovali monotónnym spôsobom iba na hrudiach a plášťoch svojich rytierov, však laické rytierske rády veľmi inovatívne rozvinuli nielen samotný vizuál svojich insígnií, ktoré často mávali podobu zložitých alegorických výjavov, ale aj samotný spôsob ich umiestnenia na tele nositeľa, pričom sa mohli nosiť aj na celkom neobvyklých, dokonca až bizarných miestach.

V širokej škále možných spôsobov nosenia insígnií nechýbala prostá textilná šerpa padajúca z pleca cez hrud' k protiľahlému boku (napríklad kastílsky rád Šerpy z roku 1330), rovnaký typ šerpy s pripevneným klenotom (napríklad kastílsky rád Vázy pozdravenia alebo Štoly a vázy z roku 1403), ozdobná kolana bez klenotu (napríklad kastílsky rád Šupiny z obdobia okolo roku 1430), ozdobná kolana s klenotom (napríklad orleánsky rád Peleríny alebo Dikobraza z roku 1394), kovový klenot bez závesu, upevnený priamo na odeve (napríklad francúzsky rád Našej Panej zo Vznešeného domu alebo rád Hviezdy z roku 1351), textilná insígnia prišitá na odev (napríklad uhorský Rád Draka z roku 1408), opasok upevnený okolo krku (napríklad bourbonský rád Nádeje z roku 1365), kovový štítok zavesený v podpazuší (napríklad anjouovský rád Polmesiaci z roku 1448), klenot bez závesu, položený priamo na šiju (napríklad rakúsky rád Vrkoča z rokov 1365/86), stuha uviazaná na ramene (napríklad neapolský rád Špulky z obdobia okolo roku 1386) alebo textilná stuha s kovovým klenotom, zavesená na šiji (napríklad mladší typ insígnie burgundského rádu Zlatého rúna z roku 1430).

Zatiaľ čo duchovné rytierske rády po dobu niekoľkých storočí používali na svojom odeve výlučne textilnú insígniu, príslušníci laických rytierskych rádov po prvotnej fáze mechanického napodobňovania osvedčeného vzoru modifikovanej insígnie tohto typu (so zmeneným obsahom, v ktorom absentovalo znamenie kríža) začali v období od polovice 14. storočia používať popri textilných insígniách vo väčšej miere kovové insígnie. Tieto mali veľmi často podobu šperku alebo brošne a spočiatku sa upevňovali priamo na odeve bez pomoci ozdobného závesu. Honosný kovový záves v podobe kolany (ozdobnej reťaze) sa postupne vyvíjal v období rokov 1364 – 1430, pričom na jej úplnom počiatku stála insígnia savojského rádu Náhrdelníka, ktorý sa neskôr transformoval na rád Zvestovania

⁶ BOULTON, D'Arcy Jonathan Dacre. Belts, Brooches, Collars and Crosses: The Development of the Insignia of the Monarchical Orders of Knighthood, 1325 – 1693. In *Heraldry in Canada*, roč. 21, 1987, č. 5, s. 15. ISSN 0441-6619.

⁷ K vývoju insígnie podrobne GRAUS, Igor. Uhorský rád Draka a jeho insígnie. In *Vojenská história*, roč. 10, 2006, č. 4, s. 3-25. ISSN 1335-3314.

⁸ BOULTON, D'Arcy Jonathan Dacre. The Influence of the Religious Orders on the Monarchical Orders of Knighthood: Ranks, Titles and Insignia, 1325 – 1918. In *Heraldry in Canada / Heraldique au Canada*, roč. 33, č. 1, March / Mars 1999, s. 23. ISSN 0441-6619.

Našej Panej.⁹ Po vzniku burgundského rádu Zlatého rúna sa insígnia v podobe klenotu zaveseného na kolane stala natoľko módnou a všeobecne používanou, že ovplyvnila aj samotné duchovné rytierske rády, ktoré kovové insígnie popri osvedčených textilných insígniách začali používať približne od konca 15. storočia.¹⁰

Insígnie laických rytierskych rádov sa však stali aj priamymi predchodcami novodobých vyznamenaní v podobe radov. Výslednú podobu insígnií radov pritom zásadne ovplyvnili dva faktory. Prvým z nich bola skutočnosť, že mnohé stredoveké laické rytierske rády v priebehu svojej existencie prestávali plniť svoje pôvodné politické funkcie a členstvo v nich nadobúdalo charakter čestného vyznamenania. Transformované (ale aj novozaložené) rády tohto typu celkom prirodzene, ako viditeľný symbol odmeny, používali svoju štandardnú insígniu. Druhým faktorom bola aktuálna potreba hmotného, viditeľne nositeľného symbolu, ktorý by slúžil ako symbolické ocenenie zásluh a zároveň aj ako verejne prezentovaný dôkaz lojality voči osobe, ktorá ho zriadila a prepožičiavala. Panovníci preto na tento účel využili inštitút so stáročnou tradíciou, ktorý sa sám transformoval na osobitný druh vyznamenania. Nové vyznamenania vo forme nositeľných a neprenosných insígnií, podobných insígniám rytierskych rádov, totiž obom stranám – ako zriaďovateľom, tak aj recipientom – ponúkali z hľadiska imidžu omnoho prítiažlivejší a efektnejší typ ocenenia, než boli dovtedy používané vyznamenania vo forme zbraní, prsteňov, medailí, peňazí, titulov či pozemkov, a to predovšetkým kvôli kvalite a prepracovanosti ich jednotlivých súčastí (insígnie vyrobené z drahých kovov, honosné ceremoniálne odevy, formálne obrady), ktoré boli verejne viditeľné a vysoko exkluzívne. Osvedčená forma radov navyše plne vyhovovala potrebám reprezentácie panovníckeho majestátu aj vďaka dostatočnej miere pompéznej teatrálnosti, ktorá bola vlastná obdobiu baroka nielen v umeleckých sférach, ale aj v každodennom verejnom živote.

Uvedené všeobecné konštatovania, akokoľvek sú pravdivé, však vôbec neposkytujú zreteľný obraz genézy samotnej fyzickej podoby insígnií jednotlivých radov, rôznych motivačných faktorov ani dôsledkov ich vzájomného ovplyvňovania sa. V predloženej štúdií sa preto na základe rozboru veľkého množstva najstarších vyznamenaní v podobe radov všetkých kategórií pokúsime zmapovať základné trendy výstavby týchto insígnií, a to až do začiatku 19. storočia, keď vývoj došiel ku svojmu vrcholu.¹¹

Od polovice 15. storočia sa v dôsledku zásadných politicko-spoločenských zmien a posilňovania ústrednej panovníckej moci začal nezvratný proces stagnácie dovtedy prestížnych rytierskych združení v podobe laických rytierskych rádov. Mnohé síce nezanikli a pokračovali vo svojej existencii v navonok rovnakej podobe ako v minulosti, ale v skutočnosti sa v dôsledku zmeny svojej inštitucionálnej bázy dostávali do polohy voľných združení nositeľov insígnií a plnili už iba funkciu vyznamenaní. Spomedzi všetkých ešte existujúcich alebo dožívajúcich rádov sa iba tri adaptovali na zmenené podmienky a podarilo sa im prežiť dodnes. Išlo o anglický rád rytierov Svätého Juraja alebo Podväzku z roku 1348, pôvodne burgundský, po roku 1477 habsburský rád Zlatého rúna, založený v roku 1430, a savojský rád Náhrdelníka z roku 1364, ktorý od roku 1518 zmenil svoje pomenovanie na Rad Zvestovania Našej Panej.

⁹ BOULTON, ref. 6, s. 25.

¹⁰ Najstarší písomný doklad o existencii insígnie tohto typu priniesol v roku 1493 ktorýsi z pútnikov do Svätej zeme. WALDSTEIN – WARTEMBERG, Berthold. *Řád johanitů ve středověku*. Praha : Academia 2008, s. 209. ISBN 978-80-200-1381-1.

¹¹ Doteraz uvedenú problematiku podrobne nikto neskúmal. Najviac sa vývojom insígnií zaoberal Jonathan Boulton, ale ťažiskom jeho výskumu sú predovšetkým laické rytierske rády.

Insígnie, ktoré používali, niesli znaky typické pre stredoveké laické rytierske rády. Zatiaľ čo anglický rád až do konca obdobia vlády Henricha VII. používal výlučne špecifickú textilnú insígniu pripevnenú pod kolenom na ľavej nohe, oba kontinentálne rády okamžite od svojho vzniku používali insígniu tvorenú klenotom zaveseným na ozdobnej kolane. Uvedený typ insígnie niekedy v období rokov 1490 – 1502 zriadil aj anglický rád, a to zrejme pod priamym vplyvom rádu Zlatého rúna.¹² Všetky tri rády (a neskôr rady) používali vizuálne exkluzívne, honosne zdobené zlaté kolany,¹³ pričom klenoty mali podobu samostatných trojrozmerných figúr (rúno z baránka, svätý Juraj zabíjajúci draka), alebo figúr doplnených ozdobnými prvkami (Panna Mária s archanjelom Gabrielom orámovaná ozdobnými uzlamí, rúno z baránka zavesené na ozdobnom závese).

Najstaršie vyznamenanie, ktoré bolo založené bez predchádzajúcej transformácie zo staršieho laického rytierskeho rádu, ako to bolo v prípade jeho bezprostredného predchodcu, francúzskeho rádu Svätého Michala z roku 1469, bol francúzsky Rad Svätého Ducha z roku 1578. Je zaujímavé, že toto vyznamenanie pri tvorbe svojej insígnie nenadväzovalo na tradíciu rôznorodých a výtvarne bohato komponovaných insígnií laických rytierskych rádov, ale, naopak, orientovalo sa na vzory, ktoré poskytovali duchovné rytierske rády v podobe svojich jednoduchých a výtvarne strohých krížov. Dôvod najpravdepodobnejšie vychádzal zo zakladateľovej predstavy špecifického ozbrojeného zboru s komandériami ako u duchovných rytierskych rádov a bol v súlade s oficiálne proklamovanými zbožnými cieľmi z preambuly stanov radu, kvôli ktorým bol oficiálne založený. Henrich III. však zároveň neopomenul ani laické rytierske rády – zatiaľ čo textilnú insígniu umiestnil podľa vzoru duchovných rytierskych rádov na odev, honosnú kolanu, typickú práve pre niektoré laické rytierske rády, použil ako jeden z dvoch možných závesov klenotu radu.

Ako sme už uviedli vyššie, typické insígnie laických rytierskych rádov sa vyhýbali znameniu kríža a viac sa podobali zložito komponovaným šperkom, než tomu, čo si dnes predstavujeme pri vyslovení termínu vyznamenanie. Oproti tomu Rad Svätého Ducha staval na úplne odlišnom princípe – ako základ insígnie použil jednoduchý osemhrotý kríž. Do priestoru medzi ramená boli umiestnené štyri zlaté ľalie a na stred kríža bol posadený

¹² Insígnie rádu Zlatého rúna už v roku 1468 získal anglický kráľ Eduard IV. a v roku 1491 aj Henrich VII. Pretože najstarší písomný záznam týkajúci sa kolany rádu Podväzku súvisí s prepožičaním jeho insígnií habsburskému cisárovi Maximiliánovi I. (do rádu bol zvolený v roku 1490, súhlas s voľbou vyjadril v roku 1502), je veľmi pravdepodobné, že bezprostredným podnetom pre zriadenie insígnie tohto typu bola pre anglického panovníka práve príležitosť vzájomnej výmeny insígnií svojich rádov. (BEGENT, Peter J. – CHESSHIRE, Hubert. *The Most Noble Order of the Garter. 650 Years*. London : Spink & Son, 1999, s. 161. ISBN 978-1-90204-020-2.) V každom prípade však kolana anglického radu kopírovala vizuálne efektnejšiu kompozičnú schému staršieho francúzskeho radu Svätého Michala, než rádu Zlatého rúna, pretože rovnako ako ona alternovala ohnivkú s prijatým symbolom s ohnivkami v podobe ozdobných uzlov. Rovnaký charakter mali síce aj klenoty oboch kolán v podobe svätca zabíjajúceho draka, to však bol iba dôsledok prijatého patrocínia týchto rádov.

¹³ Od roku 1508 sa nosenie ozdobnej kolany obmedzovalo na slávnostné príležitosti, zatiaľ čo v bežných dňoch sa klenot z nej (tzv. veľký Juraj) nosil zavesený na jednoduchej zlatej reťazi. Tú na cestách alebo počas bojov nahrádzala hodvábná stuha. Henrich VIII. v roku 1521 však zriadil aj ďalšiu insígniu radu v podobe oválneho medailónu so svätým Jurajom zabíjajúceho draka, ktorý sa mal nosiť na prostej zlatej reťazi alebo na modrej stuhe, zavesenej na šiji, a táto insígnia sa nazývala menší Juraj. (BEGENT, ref. 12, s. 167-170.) Zatiaľ čo zriadenie medailónu zjavne inšpiroval príklad francúzskeho radu Svätého Michala, veľkostuha sa zriadila podľa príkladu francúzskeho Radu Svätého Ducha.

okružly zlatý stredový medailón, na ktorom sa nachádzal upevnený symbol svätého Ducha – zlatá holubica s rozopätými krídlami, umiestnená takým spôsobom, že jednotlivé časti vtáčieho tela (krk s hlavou, chvost a krídla) tvorili rovnoramenný kríž a zasahovali približne do 1/3 dĺžky ramien kríža, ktoré prekrývali. Na reverze bol medailón s vyobrazením svätého Michala. Podľa slov samotného panovníka základ insígnie Radu Svätého Ducha tvoril biely osemhrotý kríž „v tvare kríža z Malty“.

Rytieri Suverénneho vojenského a špitálskeho rádu svätého Jána Jeruzalemského z Rhodosu a Malty uvedený typ kríža používali historicky ako prví. Právo používať osobitný odev, označený znamením kríža, obdržali už v roku 1184 od pápeža Luciana III.¹⁴ Symbol rádu pritom prešiel viacerými vývojovými fázami s rozličnými typmi krížov (medzi ktorými nechýbali napríklad patriarchálny, mlynský, tlapovitý, kotvovitý, klinovitý), pričom sa často súbežne používali na pečatiach, erboch a na minciach viaceré typy súčasne, až kým sa nakoniec na začiatku 16. storočia neustálil do podoby dnešnej podoby typického štíhleho osemhrotého kríža.¹⁵

Vojenský a špitálsky rád rytierov Svätého Lazara Jeruzalemského, založený v období krížových výprav do svätej Zeme, používal pôvodne ako insígniu zelený grécky kríž. Jeho tvar na osemhrotý kríž, typický pre johanitov, zmenil francúzsky veľmajster Jean de Levis (rád viedol v rokoch 1557 – 1564).¹⁶ Kríž bol pôvodne textilný a až na konci 16. storočia príslušníci rádu začali používať kovovú insígniu v podobe zlatého, zeleno smaltovaného osemhrotého kríža so zlatými ľaliami v priestore medzi ramenami, ktorá sa nosila zavesená na stuhe.¹⁷ Pretože v roku 1572 pápež Gregor XIII. rád svätého Lazara zjednotil so savojským rádom Svätého Mórica, boli upravené aj insígnie oboch rádov. Nová jednotná insígnia

¹⁴ WALDSTEIN, WARTEMBERG, ref. 10, s. 188.

¹⁵ Príklady jednoduchého, gréckeho a dvojitého kríža v pečatiach johanitov, ako aj výklad symboliky dvojitého kríža In VRTEL, Ladislav. O symbolike niektorých rytierskych rádov. In *Slovenská archivistika*, roč. 29, 1994, č. 1, s. 114–118. ISSN 0231-6722. V iluminovanej práci Guillaumea Caoursina o bitke o Rhodos v roku 1480, ktorá vznikla v priebehu rokov 1482 – 1489, sú na nekolorovaných ilustráciách kríže viac podobné gréckym vrúbeným krížom. Oproti tomu na kolorovaných ilustráciách sú vyobrazené kríže takmer súčasného tvaru, ale ich konce sú širšie, ramená prehnuté do jemného konklávneho oblúka a výrez má tiež vnútorné oblúky, čím sa trochu približuje typu gréckeho lastovičieho kríža. Starý typ kríža s oblúkovým prehnutím vonkajšej strany ramien kríža, ako aj vnútorných strán oboch výsekov ramien, veľmi dobre vidieť na obraze z obdobia po roku 1485, ktorý pôvodne slúžil ako výzdoba vonkajšieho krídla oltára svätého Jána v johanitskom kláštore v holandskom Haarleme. Obraz s témou nájdenia ostatkov svätého Jána Krstiteľa (Umelecko-historické múzeum vo Viedni) namaľoval Geerten tot Sint Jans (Gerrit van Haarlem), ktorý bol sám príslušníkom rádu a na obraze je spodobených až dvanásť osôb, na plášti ktorých je viditeľný kríž, pričom minimálne dve postavy v prvom pláne nesú veľmi dobre viditeľné kríže. Jedno z najstarších vyobrazení nového typu insígnie s rovnými ramenami sa nachádza na portréte Alberta Aringhierioho od talianskeho renesančného maliara Bernardina di Betto (zvaného Pinturicchio) z roku 1504 (freska Duomo, Siena), ako aj na jednej z cyklu fresiek namaľovaných medzi rokmi 1502 – 1507 pre Piccolominiovskú knižnicu v Siene. Keďže sa moderné osemhroté kríže objavili po prvý raz na dvoch typoch mincí vyrazených v období veľmajstrovstva Jeana de la Vallette – Parisot (sú datované rokom 1567), možno postupne zavádzanie štíhleho osemhrotého, prísne geometrického kríža kľásť do 1. polovice 16. storočia. FOSTER, Michael. History of the Maltese Cross, as used by the Order of St. John of Jerusalem. [cit. 2011-07-12]. Dostupné na internete In <<http://www.orderstjohn.org/osj/cross.htm>>

¹⁶ DOLEJŠÍ, ref. 5, s. 41.

¹⁷ HANZALOVÁ, Hana – KARLOVSKÝ, Adolf. F. (ed.). *České velkopřevorství vojenského a špitálního rádu rytířů sv. Lazara Jeruzalémského*. Zürich 1980, s. 84.

spojeného rádu Svätého Mórica a svätého Lazara vznikla spojením oboch pôvodných insígnií na základe pápežského breve z 15. januára 1573 takým spôsobom, že základ insígnie tvoril biely d'atelinový kríž rádu svätého Mórica, medzi ktorého ramená bol vsunutý pootočený zelený osemhrotý kríž rádu Svätého Lazara.¹⁸ Pretože však francúzski rytieri rádu svätého Lazara pápežovu reformu ignorovali, aj naďalej používali svoju pôvodnú insígniu v podobe osemhrotého kríža so zlatými ľaliami medzi ramenami.¹⁹

Tretím a posledným duchovným rytierskym rádom, ktorého insígnie mohli poslúžiť francúzskemu panovníkovi ako vzor, bol toskánsky rád svätého Štefana. Rád vznikol v roku 1562 zásluhou Cosima I., vojvodu Medici z Florencie, ktorý sa stal jeho prvým veľmajstrom. Ako insígniu používal červený osemhrotý kríž. Pôvodné stanov y rádu z roku 1562 v časti venovanej odevu rytierov popisovali iba štandardné textilné alebo vyšívané insígnie v podobe červeného kríža alebo veľkého kríža červenej farby,²⁰ ale v časti stanov venovanej sankciám už pripúšťali aj nosenie kovovej insígnie v podobe kríža zo zlata.²¹

Od roku 1567 vstúpilo do platnosti nariadenie, prijaté na kapitulárnom zasadaní rádu, týkajúce sa povinnosti nosiť vždy a dobre viditeľne osemhrotý kríž označujúci príslušnosť k rádu. Kríž mohol byť vyšitý na odeve alebo zavesený na šiji. Uvedené opatrenie bolo po prvý raz formulované už dva roky predtým s poznámkou, že nosenie kovovej insígnie príslušníkov rádu neoslobodzuje od povinnosti nosiť aj kríže vyšité na odeve.²² Túto skutočnosť zohľadnila aj nová edícia stanov rádu z roku 1571 – príslušníci rádu odteraz mohli oficiálne „*okolo krku nosiť zlatý kríž zhodný s krížom nášho rádu a v takom prípade majú ešte nosiť na kutni alebo na plášti aj druhý vyšívaný kríž*“.²³

Po prijatí série druhých dodatkov k stanovám sa pôvodne tretia kapitola týkajúca sa odevu rytierov stala siedmou kapitolou a jej text sa rozšíril, pričom obsahoval podrobné údaje o podobe a umiestnení insígnií pre príslušníkov jednotlivých hodnostných stupňov v organizačnej štruktúre rádu, ale samotný popis vyšívaného kríža bol doplnený iba o zlatú lemovku. Kovová insígnia pritom, na rozdiel od vyšívanej medzi ramenami kríža, niesla zlaté ľalie. Tie zakladateľ rádu neprevzal z erbu Florencie, čo by sa núkalo ako najjednoduchšie vysvetlenie, ale použil svoje vlastné. Mediciovci mali totiž od roku 1465 ľalie vo

¹⁸ Brev Gregora XIII. publikoval CIBRARIO, Luigi. *Dei tempi e della loro abolizione degli ordini equestri S. Lazzaro di S. Maurizio e dell' Annunziata*. Firenze – Torino : Tipografia Eredi Botta, 1868, s. 268-269.

¹⁹ BOULTON, ref. 6, s. 31.

²⁰ Časť 2., kapitola 3 stanov. *Statuti e constitutioni dell' ordine de cavalieri Di Santo Stefano*. Firenze : Nella Stamperia di Filippo Giunti e Fratelli, 1571, s. 28-29.

²¹ Časť 17, kapitola 15 stanov. Tamže, s. 119.

²² Kovovú insígniu však mali právo nosiť iba rytieri vojaci a rytieri kňazi, zatiaľ čo zbrojnoši a kapláni to mali výslovne zakázané. Povinnosť sa však zrejme nedodržiavala – z roku 1613 pochádza sťažnosť na Maria Cenciho, ktorý vôbec nenosil predpísaný habit, ale iba malú retiazku s insígniou, a aj to nie vždy. PECCIARINI GAY, Bruna. *Cappe, croci, abiti militari, uniformi dei cavalieri*. In Kol. *Le imprese e i simboli*. Contributi alla storia del Sacro Militare Ordine di S. Stefano P.M. (sec. XVI - XIX). Mostra per il cinquantesimo anniversario di fondazione dell' istituzione dei cavalieri di S. Stefano 5. maggio / 28. maggio 1989. Pisa : Giardini editore e stampatore, 1989, s. 75-76, 91.

²³ V prípade, ak by ktorýkoľvek rytier nemal na svojom odeve vyšívaný červený kríž, tak po prvý raz mal byť potrestaný domácim väzením, po druhý raz tromi mesiacmi žalára a po tretí raz mal prísť o habit. Časť 17, kapitola 15 stanov. *Statuti e constitutioni*, ref. 20, s. 119.

svojom rodovom erbe, pretože francúzsky kráľ Ľudovít XI. nimi ocenil služby florentského vyslanca v Miláne, Benátkach a Paríži, Piera I. de Medici a polepšil mu erb pridaním troch Palií.²⁴

Na základe uvedených skutočností je zrejmé, že inšpiračným zdrojom pre francúzskeho panovníka mohli byť všetky tri duchovné rytierske rády súčasne, pričom panovník priamo nadviazal na insígnie francúzskej odnože rádu Svätého Lazara alebo toskánskeho rádu Svätého Štefana, ktoré mierne modifikoval vložением farebnej výplne stredú ramien bieleho kríža (pôvodne boli výplne zlaté, neskôr ich nahradil zelený smalt), širším zlatým lemovaním ramien kríža a umiestnením zlatých guľôčok na jeho jednotlivých hrotoch. Najvýznamnejšiu zmenu však predstavovalo vloženie stredového medailónu so symbolom svätého Ducha. Reverzná strana insígnie mala, na rozdiel od svojich vzorov, odlišnú podobu ako averz. Všetci nositelia insígnií tohto radu boli zároveň aj nositeľmi insígnií francúzskeho Radu Svätého Michala z roku 1469, a preto na reverze insígnie nosili stredový medailón s vyobrazením svätého Michala. Insígnie kardinálov, prelátov a ostatných osôb, ktoré neboli nositeľmi tohto druhého radu, však vyobrazenie svätca neobsahovali a reverz niesol rovnakú holubicu, aká bola na averze.²⁵ Samotný záves insígnie mal podobu jednoduchého pevného krúžku v strede horného ramena, do ktorého sa pripájali ďalšie krúžky, cez ktorý sa prevliekala stuha alebo prostredníctvom ktorého sa insígnia upevňovala na ozdobnú kolanu.

Na ľavej strane akéhokoľvek vrchného odevu a aj plášťa sa podľa vzoru duchovných rytierskych rádov zároveň nosila druhá insígnia v podobe veľkej textilnej výšivky.²⁶ Mala rovnakú podobu ako kovová insígnia upevnená na kolane alebo stuhe, ale keďže nielen plocha ramien kríža, ale aj lemy jeho ramien, ľalie a holubica boli realizované striebornou výšivkou, insígnia sa stala monochromatickou. Neskôr sa vyšívaná insígnia nosila iba na plášti ceremonálneho odevu, zatiaľ čo na štandardnom odevu sa na hrudi nosila kovová hviezda stvárnená takým spôsobom, že verne imitovala pôvodnú výšivku. Vyznamenanie použitím druhej insígnie bez závesu nadviazalo na prax duchovných rytierskych rádov a zaviedlo precedens v tvorbe insígnií vyznamenaní v podobe rádov. Ako prvý zahraničný rad tento typ sekundárnej insígnie v roku 1626 použil anglický Rad Podväzku. Keďže kráľ Karol I. už o tri roky neskôr svoju insígniu pre zvýšenie vizuálneho efektu podložil koncentricky umiestnenými lúčmi alebo paprskami (*radii of silver*), vytvoril insígniu, ktorá nado-

²⁴ TEN HOVE, Nicolaas. *Memoirs of the House of Medici from its origin to the death of Francesco, the second grand duke of Tuscany, and of the great men who flourished in Tuscany within that period.* Vol. 1. Bath : G.G. and J. Robinson, 1797, s. 307-308.

²⁵ Článok 85 stanov. *Les Statuts et Ordonnances de l'Ordre du Benoist Saint Esprit estably par le Tres – Chrétien Roy de France et de Pologne Henry III de ce nom.* Paris : Chez Jean Jombert, 1689, s. 72.

²⁶ Textilné hviezdy na plášťoch mali podľa vzoru insígnií duchovných rytierskych rádov nápadne veľké rozmery, ktoré dosahovali až niekoľko desiatok centimetrov. Príklady ich rozmerov a umiestnenia možno dobre vidieť na početných dobových portrétoch nositeľov insígnií rádov – napríklad na nedatovanom portréte Jakuba Stuarta, vojvodu z Lennoxu a Richmondu (Antonis van Dyck, New York, Metropolitné múzeum), či na viacerých portrétoch Karola I. od rovnakého maliara (za všetky portréty panovníka z roku 1632 z Obrazovej galérie v Drážd'anoch).

budla podobu hviezdý.²⁷ Anglický príklad sa stal vzorom pre početné ďalšie novozaložené vyznamenania nielen používaním uvedeného ozdobného prvku, ale aj sémanticky.²⁸

Kovová insígnia Radu Svätého Ducha sa mohla nosiť na ozdobnej kolane alebo na prostej stuhe. Kolana však bola priveľmi honosná, krehká a ťažká,²⁹ takže jej nosenie zostávalo vyhradené iba pre osobitné príležitosti, a na každodenné nosenie bolo určené odľahčené vyznamenanie v podobe klenotu z kolany zaveseného na stuhe. Širšia hodvábná stuha modrej farby sa nosila zavesená na šiji a vďaka svojej predpísanej dĺžke sa insígnia nenachádzala na hrudi, ale až na bruchu, čiže takmer na úrovni pásu vyznamenanej osoby – stanovy uvádzali, že kríž sa nosí „v strede žalúdka“.³⁰ Uvedený spôsob nosenia, ako aj dĺžku stuhu, veľmi dobre dokumentujú početné portréty francúzskych panovníkov – za všetky môžeme uviesť napríklad portrét Henricha III. z roku 1578 od Etienna Dumonstiera³¹ alebo portrét kráľa Henricha IV. v čiernom odevu z roku 1610, autorom ktorého bol Frans Pourbus mladší.³² Z rovnakého roku však pochádza aj ďalší obraz rovnakého maliara, na ktorom je zobrazený desaťročný Ľudovít XIII. Panovník, na rozdiel od svojho otca, nemá stuhu s krížom zavesenú štandardným spôsobom na šiji, ale na spôsob veľkosti moderných vyznamenaní, čiže krížom cez telo z ľavého pleca k pravému boku.³³ V uvedenom prípade však zatiaľ nešlo o zmenu spôsobu nosenia insígnie, k tej totiž došlo až neskôr, ale o účelové opatrenie, pretože štandardná stuha bola pre dieťa priveľmi dlhá a pri predpísanom spôsobe nosenia by sa kríž ocitol v nedôstojnej pozícii pod pásom. Jej prevesením naprieč telom sa stuha skrátila na požadovanú dĺžku, a insígnia sa nachádzala síce na boku svojho nositeľa, ale napriek tomu v požadovanej výške. V dospelosti sa Ľudovít XIII. vrátil k štandardnému noseniu radu tak, ako to ukazuje napríklad aj portrét panovníka korunovaného bohyňou víťazstva od Phillipa De Champagne z roku 1635.³⁴

²⁷ BEGENT, s. 170. Jean René Westh vo svojej práci o hviezdach chybné (zrejme pod vplyvom staršej práce Eliasa Ashmolea z roku 1672) uvádza, že pridanie lúčov malo azda imitovať hviezdu Radu Svätého Ducha. Je to však nezmysel, pretože francúzsky rad vo svojej hviezde žiadne lúče nemal. WESTH, Jean René. *Broderede kors og stjerner til de kongelige danske ridderordener*. Kobenhavn : Ordenshistorisk Forlag, 2001, s. 99. ISBN 87-987132-1-3.

²⁸ Ako hviezda sa insígnia radu vo faleristike označuje aj v prípadoch, ak neobsahuje žiadne paprsky a nemá dokonca ani tvar hviezdý. Podmienkou označenia insígnie tohto typu zostáva výlučne charakter sekundárnej insígnie bez závesu a jej špecifické umiestnenie na hrudi a (alebo) na plášti ceremoniálneho odevu.

²⁹Po francúzskej revolúcii sa síce v celej krajine zachovalo iba 5 kusov pôvodných kolán, ale aj tie spolu s archívnymi dokumentmi poskytujú dobrý obraz o ich technických parametroch. Napríklad jedna kolana podľa inventára z obdobia vlády Ľudovíta IV. bola dlhá 1,28 metra a pozostávala z 32 zlatých ohniviek o celkovej hmotnosti 490 gramov. Dve kolany zo zbierok Múzea čestnej légie v Paríži majú dĺžku 1,61 a 1,6 metra a hmotnosť 415 a 550 gramov. Iná kolana vystavená v múzeu v roku 1994 mala dĺžku 1,51 metra a hmotnosť 650 gramov. Oproti tomu dve kolany z roku 1785 mali hmotnosť 632 a 658 gramov 23 karátového zlata. Kolany vyrobené v roku 1824 firmou Ouizille et Lemoine mali rôznu hmotnosť (priemer činil okolo 416 gramov) a na ich výrobu sa použilo viac než 39 kilogramov zlata. PINOTEAU, Hervé. Les colliers de l'ordre du Saint - Esprit. In *Ordres et Distinctions*. Bulletin de la Société des Amis du Musée national de la Légion d' Honneur et des ordres de chevalerie. Numéro spécial Saint - Esprit, číslo 5, s. 9-12. ISSN 1285-3844.

³⁰ Článok 84 stanov. *Les Statuts et Ordonnances*, ref. 25, s. 71-72.

³¹ Muzeum Narodowe, Poznań.

³² Musée du Louvre, Paríž.

³³ Galleria Palatina, Palazzo Pitti, Florencia.

³⁴ Musée du Louvre, Paríž.

Definitívna zmena spôsobu nosenia insígnie, ako aj jej nepatrná modifikácia, nastala až za vlády Ľudovíta XIV. Boli urobené drobné úpravy vzhľadu insígnie – stred ramien kríža, ako aj stredový medailón odteraz vyplňal zelený smalt, a holubica bola biela. Najväčšiu zmenu však predstavoval samotný spôsob nosenia insígnie radu, pretože náhrdelnú stuhu nahradila ozdobnou mašľou zakončená veľkostuha, ktorá sa nosila prevesená krížom cez hrud' z pravého pleca k ľavému boku na spôsob šerpy. Duchovné osoby však aj naďalej nosili insígniu zavesenú na skrátenej náhrdelnej stuhe.

Výtvarná podoba insígnií francúzskeho Radu Svätého Ducha, ako uvidíme neskôr, sa stala nielen silnou inšpiráciou pre zakladateľov domácich a zahraničných radov, ale spätne pôsobila aj na už dávno existujúci Rad Svätého Michala. Ten od svojho vzniku v roku 1469 používal insígniu v podobe honosnej zlatej kolany so zaveseným klenotom v podobe figúrky svätého Michala bojujúceho s drakom, čiže insígniu typickú pre laické rytierske rády. Neskôr sa trojrozmerná figúrka zmenila na plochý medailón (často ozdobne prerezávaný) s rovnakým motívom. Kolana pozostávala zo striedajúcich sa ohniviek v podobe morských mušlí a jednoduchých uzlov až do roku 1516, keď ju František I. mierne modifikoval zriadením dvojítých mušlí a dvojítých uzlov. Okrem kolany sa však v súkromí alebo na poľovačke nosil aj tzv. „malý rad“ v podobe samotného klenotu z kolany, ktorý bol zavesený na zlatej retiazke alebo na čiernej hodvábnej šnúrke či stuhe.³⁵ Približne od roku 1550 nosenie malého radu čoraz viac nahrádzalo nosenie nepraktickej ťažkej a najmä krehkej kolany, a v 17. storočí sa pod vplyvom Radu Svätého Ducha zásadne zmenila podoba insígnií radu, pričom pôvodný medailón nahradil osemhrotý kríž.³⁶

Motivačným faktorom zmeny klenotu bola s najväčšou pravdepodobnosťou existencia virtuálnej insígnie Radu Svätého Michala, ktorú predstavovala reverzná strana insígnie Radu Svätého Ducha. Nová reálna insígnia je písomne potvrdená po prvý raz v rokoch 1650 a 1654, keď zmaterializovaný klenot pôvodne virtuálnej insígnie obdržali dvaja vyznamenaní šľachtici z Holandska.³⁷ Nový klenot v podobe bieleho osemhrotého kríža so zelenou výplňou ramien a so stredovým medailónom so svätým Michalom (rovnakým na averze, ako aj na reverze) síce ešte stále tvoril súčasť ozdobnej kolany, ale kráľovské nariadenie z roku 1661 jej používanie obmedzilo na štyri sviatky v roku a štandardnou insígniou sa oficiálne stal osemhrotý kríž zavesený na čiernej stuhe.³⁸ Nosenie insígnie tohto typu v roku 1665 potvrdili aj nové stanovy radu, s tým, že „*kríž ... bude mať rovnaký tvar a podobu ako onen (radu) Svätého Ducha s výnimkou holubice ktorá je v strede, na mieste ktorej bude smaltovaná podoba Svätého Michala*“.³⁹ Insígnia sa však oproti minulosti nosila už na

³⁵ Potrét Františka I. od Jeana Cloueta v parížskom Louvri zobrazuje panovníka nesúceho medailón s Michalom zavesený nie na kolane, ale na jednoduchšej ozdobnej retiazke.

³⁶ DUCOURTIAL, Pierre – PASQUIER, Isabelle (ed.). *De l'Ordre de Saint Michel à la Légion d'honneur. 5e centenaire de la creation a Amboise de l'Ordre de Saint – Michel*. Amboise: s. n., 1970, s. 29-30, DE FAUCONPRET, Benoit: *Les chevaliers de Saint – Michel 1665 – 1790. Le premier Ordre de mérite civil*. Paris: Patrice du Puy, 2007, s. 17. ISBN 2-908003-35-X.

³⁷ Tamže, s. 31.

³⁸ Règlement pour les chevaliers de l'Ordre de Saint – Michel du 14. juillet 166. Nariadenie publikované In GARDEN DE SAINT ANGE, Ange Guillaume Laurent (ed.). *Code des Ordres de Chevalerie du Royaume, dédié au Roi*. Paris: L'imprimerie de J. Gratiot, 1819. Reprint Guy Trédaniel, Condé sur Noireau: L'Imprimerie CH. Corlet, 1979, s. 158. ISBN 285-707-034-9.

³⁹ Statut et ordonnance, faits par Louis XIV. Roy de France et de Navarre, Grand Maistre, Chef et Souverain de l'Ordre de Saint – Michel, pour l'establissement dudit Ordre du 12. janvier 1665, článok 9. Stanovy publikované In GARDEN DE SAINT ANGE, ref. 38, s. 168-169.

veľkosti, a nie na náhrdelnej stuhe. Zaujímavé je, že viacerí vyznamenaní od panovníka dostali ako osobitné vyznamenanie povolenie nosiť namiesto čiernej modrú stuhu, a tým sa Rad Svätého Michala ešte viac podobal na Rad Svätého Ducha.⁴⁰

Zatiaľ čo koexistencia kolany a insígnie na stuhe v prípade Radu Svätého Ducha bola úplne bezproblémová, zavedenie novej podoby insígnie v prípade Radu Svätého Michala spôsobilo nielen obmedzenie používania kolán osobami, ktoré už boli ich nositeľmi, ale zároveň viedlo k postupnému zániku kolán tohto radu. Stanovy radu z roku 1665 sa o existencii kolany už vôbec nezmiňovali a jej posledný exemplár francúzsky panovník prepožičal v roku 1666 nizozemskému admirálovi De Ruyterovi.⁴¹ Na rozdiel od Radu Svätého Ducha však Rad Svätého Michala nikdy nepoužíval sekundárnu insígniu v podobe hviezdy.

Navlas rovnaký tvar ako insígnie oboch starších francúzskych vyznamenaní (samozrejme, s modifikovaným obsahom stredového medailónu) získala aj insígnia Radu Svätého Ľudovíta z roku 1693 a Radu Za vojenské zásluhy z roku 1759. Oba vojenské rady však už mali trojtriednu vnútornú štruktúru a insígnie jednotlivých tried sa preto nosili diferencovane – na veľkosti, a na náprsnnej stuhe.

Základ insígnií všetkých troch tried Radu Svätého Ľudovíta predstavoval zlatý, bielo smaltovaný osemhrotý kríž so zlatom vyplnenými stredmi ramien. Medzi ramenami kríža boli umiestnené zlaté ľalie. Na strede kríža ležal červeno smaltovaný oválny medailón s modrým medzikružím. Na jeho averze bol svätý Ľudovít, držiaci v rukách dva zelené vavrínové vence. Po prvý raz v histórii insígnií radov sa okolo stredového medailónu použilo medzikružie, ktoré obsahovalo text (*Ludovicus Magnus instituit 1693 – Založil Ľudovít Veľký v roku 1693*). Na reverznej strane medailónu bol umiestnený zlatý plamenný meč, podložený zeleným vavrínovým vencom. Medzikružie nieslo text „*Bellicae virtutis praemium*“ (Odmena za udatnosť v boji). Insígnie veľkokríža dopĺňala rovnako ako pri Rade Svätého Ducha spočiatku textilná vyšívajúca, neskôr kovová insígnia v podobe zväčšeného averzu kríža. Insígnie Radu Za vojenské zásluhy mali rovnakú podobu ako Rad Svätého Ľudovíta, s výnimkou stuhy, ktorá bola až do roku 1814 modrá (a po tomto termíne červená) a keďže vyznamenanie bolo určené pre protestantov, svätca z averzu nahradil meč z reverzu a na reverze zostal osamotený vavrínový veniec. Mierne sa modifikovali aj texty v medzikruží a averze (*Pro virtute bellica – Za udatnosť v boji*), ako aj na reverze (*Lud. XV. instit. 1759 – Založil Ľudovít XV. v roku 1759*).

Osvedčený model sa uplatnil aj v prípade insígnie arcibratstva, čiže francúzskej odnože duchovného rytierskeho rádu Božieho Hrobu. Toto vo Francúzsku existovalo už od vlády kráľa Ľudovíta VII. Svätého a neskôr sa transformovalo na rytiersky rád. V roku 1672 sa síce zlúčil so špitáľnickými a vojenskými kráľovskými rádmí Našej Panej z hory Karmel a svätého Lazara Jeruzalemského, ale už v marci nasledujúceho roka panovník svoje rozhodnutie o zjednotení zrušil „*vzhľadom na skutočnosť, že (tieto rády) sa nemôžu považovať za celkom nefunkčné*“.⁴²

Insígnia mala pôvodne podobu štandardného jeruzalemského kríža, ale v roku 1766 ju už podľa vyobrazenia zo stanov tvoril grécky barličkový kríž prevýšený korunou a medzi jeho ramenami boli umiestnené ľalie. Jeruzalemský kríž bol umiestnený do okrúhleho stredového medailónu. Neskôr však insígnia prešla zásadnou transformáciou a nadobudla podobu typickú pre insígnie všetkých francúzskych radov. Barličkový kríž sa zmenil na biely osem-

⁴⁰ DUCOURTIAL, ref. 36, s. 71.

⁴¹ DE FAUCONPRET, ref. 36, s. 31.

⁴² Citované In GARDEN DE SAINT ANGE, ref. 38, s. 507.

hrotý kríž, pričom prevýšenie korunou a ľalie medzi ramenami zostali bez akýchkoľvek úprav. Okrúhly stredový medailón mal na averze vo svojom strede jeruzalemský kríž a na reverze postavu Krista s koruhvou v ruke, vstávajúceho z hrobu. Insígnia v troch triedach sa nosila na čiernej stuhe.

Za vlády Ľudovíta XVI. v roku 1776 insígnia nadobudla nový tvar a tým sa ešte viac priblížila insígniám ostatných radov. Osemhrotý kríž už zakončovali zlaté guľôčky, jeho ramená boli štihlejšie a dostali smaltovanú výplň. Okrúhly stredový medailón sa zmenil na oválny a jeruzalemský kríž nahradil patriarchálny dvojkríž spolu s gréckymi písmenami alfa a omega. Návrat k pôvodnej insígnii, ktorej základ tvoril grécky barličkový kríž, sa uskutočnil až po reorganizácii rádu v roku 1814.⁴³

Insígniu ovplyvnenú podobou Radu Svätého Ducha používal aj novovytvorený francúzsky duchovný rytiersky rád z roku 1608. Starší duchovný rytiersky rád Svätého Lazara vznikol v období krížových výprav do Svätej zeme transformáciou zo špitálskeho bratstva v roku 1154.⁴⁴ Rád postupne prestal vyvíjať svoje vojenské aktivity, zlúčil sa s rádom Svätého Mórica a nakoniec sa začiatkom 19. storočia realizovala jeho premena na záslužné vyznamenanie.⁴⁵ Francúzsky kráľ Henrich IV. sa od roku 1604 pokúšal oživiť francúzsku vetvu rádu, čo sa mu nakoniec v roku 1607 so súhlasom pápeža Pavla V. podarilo. Nový duchovný rytiersky rád pod ochranou francúzskeho panovníka od roku 1608 pozostával z pôvodnej francúzskej vetvy rádu Svätého Lazara a novozaloženého francúzskeho rádu Našej Panej z hory Karmel so spoločným pomenovaním špitálske a vojenské kráľovské rády Našej Panej z hory Karmel a svätého Lazara Jeruzalemského.⁴⁶

Insígnia rádu opätovne vychádzala z insígnie Radu Svätého Ducha. Tvoril ju biely osemhrotý kríž so zelenou výplňou ramien na averze a červenou na reverze, pričom medzi ramenami kríža boli umiestnené zlaté ľalie. Zelený stredový medailón niesol zobrazenie svätého Lazara vstávajúceho z hrobu, zatiaľ čo červený stredový medailón na reverze zobrazoval Madonu s dieťaťom. Neskôr na averze pribudlo medzikružie s heslom rádu (*Atavis et armis – Predkom a zbraniam*) a od roku 1774 kríž dostal prevýšenie v podobe zlatej kráľovskej koruny. Insígnia sa nosila až do roku 1773 na červenej stuhe, po tomto termíne sa jej farba zmenila na zelenú. V roku 1779 bola zriadená aj kolana, ktorá vďaka použitiu čiernych umelých perál vo funkcii ohniviek nadobudla podobu typickú pre ruženec. Rád disponoval aj vyššou hviezdou, tá však tiež v roku 1778 prešla zásadnou premenou. Pôvodne mala podobu averzu klenoty s Madonou s dieťaťom, ale nová podoba uprednostnila svätolazarskú symboliku. Z insígnie sa odstránili ľalie a osemhrotý kríž vo svojom strede niesol rovnoramenný grécky kríž s heslom rádu. Existovali však aj celokovové, farebne smalto-

⁴³ DE GENNES, Jean – Pierre. *Les chevaliers du Saint - Sepulcre de Jerusalem*. Volume 2 - deuxième partie. Versailles : Memoire & Documents, 2004, s. 389- 403. ISBN 978-2-91461-131-2.

⁴⁴ Stalo sa tak bulou *Christianaefidei* pápeža Anastazia IV. BESCAPÉ, Giacomo C. *Gli Ordini Cavallereschi in Italia. Storia e diritto*. Milano : Casa Editrice Ceschina, 1972, s. 453- 454, DOLEJŠÍ, ref. 5, s. 35.

⁴⁵ SEWARD, Desmond. *The Monks of War: The Military Religious Orders*. London : Penguin Books, 1995, s. 305. ISBN 0-14-019501-7., LUTRELL, Anthony. *The Military Orders 1312 - 1758*. In RILEY – SMITH, Jonathan (ed.). *The Oxford Illustrated History of the Crusades*. Oxford : Oxford University press, 2001, s. 354. ISBN 0-19-285428-3.

⁴⁶ HERMAN, Charles Wendell. *Knights and Kings in Early Modern France: Royal Orders of Knighthood, 1469 – 1715*. A thesis submitted to the Faculty of the Graduate School of the University of Minnesota 1990, Ann Arbor : UMI Dissertation Information Service, 1991, s. 135-138, stanovy rádu publikované na s. 307-308. ISBN 978-0-40464-253-2.

vané hviezdy, ktoré podľa príkladu hviezdy Radu Svätého Ducha verne a do najmenších detailov imitovali členitú štruktúru povrchu výšivky textilných hviezd.⁴⁷

Uvedená unifikácia nemala dopad iba na podobu insígnií vyznamenaní vo forme radov alebo insígnií duchovných rytierskych rádov, ale priamo ovplyvnila aj iné tamojšie vyznamenania, ako aj funkčné insígnie. V roku 1751 bola založená Kráľovská vojenská škola a pre jej absolventov bolo zriadené vyznamenanie, ktoré od roku 1779 dostalo štandardnú podobu všetkých francúzskych vyznamenaní. Biely osemhrotý kríž so zlatými ľaliami v rohoch ramien so zelenou výplňou vo svojom stredovom medailóne na averze niesol postavu Madony s dieťaťom, zatiaľ čo medailón na reverze obsahoval štátny znak. Kríž bol zavesený na červenej stuhe.⁴⁸ Podobné vyznamenania mohli získať aj absolventi Kráľovskej školy pre vojenské siroty, založenej v roku 1772. Vyznamenanie, zriadené v roku 1788, bolo presne rovnaké ako predchádzajúce, s výnimkou obsahu stredového medailónu na averze. Ten namiesto Madony s dieťaťom niesol vyobrazenie dvoch prekrížených mečov, previazaných stuhou.⁴⁹

Rovnakú podobu mala aj funkčná insígnia hlavného francúzskeho herolda – erbového kráľa. Ten pôvodne nosil čiernu veľkostuhu so spojenou insígniou Radu Svätého Ducha a Radu Svätého Michala, ale za vlády Ľudovíta XV. nosenie vyznamenania nahradilo nosenie insígnie vyhradenej pre označenie jeho úradu. Tá mala opäť typickú francúzsku podobu, čiže biely osemhrotý kríž so zeleno vyplnenými stredmi ramien a zlatými ľaliami. Stredový medailón na averze niesol portrét panovníka a text v medzikruží (LUD. XV. FR. REX), zatiaľ čo na averze bol štátny znak a v medzikruží označenie funkcie jeho nositeľa (*Heraut d'armes de France*). Náprsná stuha mala opätovne červenú farbu, ale tentoraz bola po bokoch doplnená dvojicou užších zlatých pruhov.⁵⁰

Z uvedeného je zrejmé, aký silný vplyv mal Rad Svätého Ducha na vyznamenania v predrevolučnom Francúzsku. Je však zaujímavé, že rad spolu s ďalšími francúzskymi vyznamenaniami ovplyvnil aj početné zahraničné vyznamenania. Práve insígnia v podobe osemhrotého kríža doplneného výzdobou medzi ramenami (a neskôr podľa príkladu Radu Čestnej légie prevýšením najčastejšie v podobe panovníckej koruny) a so stredovým medailónom s mottom sa stala základným konštrukčným princípom a vzorom pre výtvarnú podobu veľkého množstva najrôznejších vyznamenaní – a to nielen prestížnych radov, ale dokonca aj dekorácií.

Uvedený vplyv na bezprostrednú fyzickú podobu klenotov, na rozdiel od ich formálnej stavby a vnútornej štruktúry (na myslí máme existenciu klenotu v podobe kríža akéhokoľvek tvaru zaveseného na kolane alebo veľkostuhe, ako aj hviezdy a rozdelenie radu do jednotlivých tried), sa však do vyznamenaní v iných štátoch premietol s výrazným oneskorením. Ak nerátame nerealizovaný projekt poľského Radu Nepoškvrneného počatia najsvätejšej Panny Márie z roku 1637, tak prvým priamym napodobovateľom francúzskych vyznamenaní sa stal až pruský Rad Čierneho orla z roku 1701. Uvedený jav priamo súvisí s relatívne malým množstvom vyznamenaní v podobe radov, založených medzi rokmi 1578 a 1701 (za 123 rokov boli založené iba tri desiatky vyznamenaní tohto typu), ale najmä s ich veľmi nízkou kvalitatívnou úrovňou. S výnimkou dvoch dánskych (Rad Danebrogu,

⁴⁷ COLLIGNON, Jean – Pierre. *Ordres de chevalerie : décorations et médailles de France, des origines au second empire*. Paris : La Mothe-Archard, 2004, s. 75-76, 87. ISBN 978-2-9515630-1-8.

⁴⁸ Tamže, s. 88.

⁴⁹ Tamže, s. 409.

⁵⁰ Tamže, s. 405. V predrevolučnom Francúzsku pôsobilo 30 heroldov, na čele ktorých stál erbový kráľ.

1691, Rad Slona, 1693), jedného ruského (Rad Svätého Ondreja, 1698) a jedného škótskeho radu (Rad Bodliaka, 1687), ktoré patrili do najvyššej kategórie prestížnych panovníckych radov, zostávajúce vyznamenania tvorili nesúrodú skupinu dvoch habsburských dámskych radov (Rad Služobníckosti, 1662, Rad Hviezdového kríža, 1668), štyroch severských radov (obskúrny švédsky Rad Amaranty z roku 1653, problematický jednorazovo udelený dánsky Rad Obrneného ramena z roku 1616 a švédske iba veľmi krátko existujúce vyznamenania – Rad Zlatého srdca z roku 1633 a Rad Ježiša z roku 1656), jedného talianskeho vojvodcovského radu (mantovský Rad Spasiteľa, 1608) a z viacerých nemeckých, málo významných radov, ktoré sa ešte iba pokúšali nájsť svoju podobu a priblížiť sa štandardom okolitého sveta.

Práve v prípade nemeckých vyznamenaní ide jednoznačne o dôsledok oneskoreného vývoja a zaostávania za európskymi trendmi. Ich zakladatelia, pokiaľ vôbec disponovali detailnými informáciami o prestížnych francúzskych radoch a o obsahu ich stanov, veľmi dlhú dobu tieto poznatky nedokázali pretaviť do zmysluplnej podoby, a preto neustále zostávali v zajatí stredovekých schém budovania rytierskych bratstiev a obranných spolkov a tieto sa premietali nielen do podoby insígnií, ale aj do samotných pomenovaní vyznamenaní, ktoré nazývali spoločnosťami. Až osobnosť typu brandenburského princa a neskoršieho pruského kráľa Fridricha I. dokázala pri založení najvyššieho vyznamenania nového kráľovstva (Rad Čierneho orla, 1701) zužitkovať nielen svoje skúsenosti z mladosti (založenie Radu Veľkodušnosti v roku 1667), ale aj nadviazať na príklad v tej dobe jednoznačne najprestížnejšieho kráľovstva v Európe, čiže na francúzske rady.

Na tomto mieste nemá zmysel podrobne rozoberať všetkých viac-či menej úspešných epigónov francúzskych radov, stavba insígnií ktorých priamo vychádzala z francúzskej koncepcie, preto na ilustráciu uvedieme iba niekoľko príkladov. Už sme sa zmieňovali o insígniách pruského Radu Čierneho orla z roku 1701, ktorých základ tvoril modrý osemhrotý kríž so stredovým medailónom, medzi ramenami ktorého boli vložené čierne pruské orly. Klenot sa mohol nosiť na monochromatickej (oranžovej) stuhe spolu s hviezdou alebo na kolane. Rovnaký tvar insígnie mal aj pruský Rad *Pour le mérite*, ktorý založil Fridrich II. v roku 1740. Zatiaľ čo historicky mladší pruský rad nedisponoval kolanou ani hviezdou a starší rad používal hviezdou bez symbolu kríža, existovali aj omnoho vernejšie a omnoho menej invenčné imitácie francúzskych predlôh. Najdokonalejšie z nich pritom predstavujú neapolský Rad Svätého Januária a španielsky Rad Karola III., ktoré mali spoločného autora – neapolského a neskôr španielskeho kráľa Karola so silnými väzbami na Francúzsko.

Jeho otec Filip V. v roku 1700 nastúpil na španielsky kráľovský trón ako prvý panovník z dynastie francúzskych Bourbonovcov, ktorí na ňom po smrti Karola II. vystriedali rakúskych Habsburgovcov. Nositeľom insígnií francúzskeho Radu Svätého Ducha sa tento vnuk Ľudovíta XIV. stal už v roku 1695 a bolo iba prirodzené, že najvyššie francúzske vyznamenanie dostávali aj ďalší príslušníci rodu, ktorí panovali v Španielsku. Vo veku trinástich rokov bol vyznamenaný aj Filipov najstarší syn, princ Karol (promócia sa konala v roku 1729 v Seville), ktorý v roku 1735 nastúpil na trón Kráľovstva oboch Sicílií (Neapolska a Sicílie) ako Karol VII. Neapolský a Karol V. Sicílsky a od roku 1759 sa stal španielskym kráľom Karolom III. Rad Svätého Januária založil v roku 1738 a rad Karola III. v roku 1771.

Insígnie neapolského Radu Svätého Januária z roku 1738 boli, až na farbu a motív stredového medailónu, identické s francúzskym Radom Svätého Ducha.⁵¹ Rad mal jedínú triedu a základom insígnie bol biely osemhrotý kríž s červenou výplňou stredov ramien, medzi ktoré boli vložené zlaté ľalie. Do stredu kríža bola umiestnená polopostava svätého Januária, a klenot sa nosil na červenej stuhe alebo na ozdobnej kolane. Tá mala ohnivkú, rovnako ako francúzsky rad, tvorené striedavo ľaliami a trofejami. Strieborná hviezda mala podobu zväčšeného klenotu, a francúzsku predlohu napodobňovala aj imitáciou textilnej výšivky.

Kompozične totožný bol aj španielsky Rad Karola III. z roku 1771, jeho výplne ramien však niesli modrý smalt a do stredového medailónu bola umiestnená Panna Mária. Rovnakú podobu mala aj strieborná hviezda. Jediným rozdielom oproti francúzskemu alebo neapolskému radu bolo prevýšenie klenotu vavrínovým vencom.

Na francúzsku predlohu nadviazal aj švédsky Rad Serafinov z roku 1748. Aj v jeho prípade základ insígnie predstavoval biely osemhrotý kríž, medzi jeho ramená však zakladateľ vložil zlaté hlavičky anjelov. Stredové výplne ramien nahradili zlaté kríže a celok bol doplnený prevýšením v podobe zlatej koruny. Stredový medailón obsahoval iniciály IHS. Klenot sa nosil na modrej stuhe. Strieborná hviezda radu sa až na chýbajúcu korunu a kríže podobala klenotu. Aj ďalšie švédske vyznamenania zriadené v rovnakom roku (Rad Meča, Rad Severnej hviezdy) a roku 1772 (Rad Wasa) dodržiavali navlas rovnakú kompozičnú schému (pravdaže s odlišnou symbolikou) a hviezdy Radu Severnej hviezdy a Radu Wasa boli navyše monochromatické.

Je len veľmi málo známou skutočnosťou, že aj pôvodná, respektíve plánovaná podoba insígnie prestížneho habsburského Vojenského Radu Márie Terézie z roku 1757 mala mať tvar osemhrotého kríža so stredovým medailónom, v ktorom boli umiestnení traja svätci – svätá Terézia, svätý Jozef a svätý Leopold. Pretože však v habsburskej armáde pôsobilo veľké množstvo nekatolíkov, s ohľadom na ich náboženské presvedčenie v definitívnej verzii nového radu došlo k zmene insígnie nielen vypustením svätcov (nahradil ich habsburský erb s heslom na averze a iniciály manželského páru na reverze), ale aj tvar kríža – z osemhrotého sa zmenil na grécky (rovnoramenný) tlapovitý kríž, ktorého konce ramien mali zvláštny tvar spôsobený kombináciou konklávneho základu s konvexným stredom.⁵²

Z totožnej kompozičnej schémy so základom v osemhrotom kríži vychádzal aj ďalší nerealizovaný, tentoraz však ruský Rad Svätej Kataríny podľa projektu z roku 1765.⁵³

⁵¹ Dve takmer totožné insígnie (až na odlišný stredový medailón a detaily kolán) možno veľmi dobre vidieť napríklad na portréte panovníka od Antona Rafaela Mengsa z roku 1761, ktorý sa nachádza v zbierkach madridského Prada.

⁵² LUDWIGSTORFF, Georg. *Der Militär – Maria Theresien – Orden*. In STOLZER, Johann – STEEB, Christian (ed.). *Österreichs Orden vom Mittelalter bis zur Gegenwart*. Im Auftrag der Österreichischen Gesellschaft für Ordenskunde. Graz : Akademische Druck - u. Verlagsanstalt, 1996, s. 90. ISBN 3-201-01649-7. Presne rovnaký tvar kríža mala aj insignia uhorského Radu Svätého Štefana z roku 1764, tá však bola navyše prevýšená svätoštefanskou korunou. Celkový dizajn oboch radov mal výrazne nacionálny charakter – zatiaľ čo vojenský rad bol výrazne habsburský, svätý Štefan zas uhorský. Prejavilo sa to nielen použitím typickej farebnosti a aplikovaním štátnych znakov do stredového medailónu, ale uhorský charakter navyše zdôrazňovala aj svätoštefanská koruna v prevýšení insígnie. Podobný typ kríža a farebnosť ako starší vojenský rad mal aj Rad Leopolda, zatiaľ čo Rad Železnej koruny priamo nadväzoval na pôvodný francúzsky vzor zdôraznením supremácie nad radom výmenou francúzskej orlice za habsburského orla.

⁵³ SPASSKIJ, Ivan Georgievič. *Inostrannye i russkie ordena do 1917 goda*. Leningrad : Izdatel'stvo Gosudarstvennovo Ermitaža, 1963, s. 115.

V hľadani podobností v kompozičnej výstavbe klenotu veľkokríža a hviezdy by sme mohli pokračovať mnohými ďalšími príkladmi, ale dôležitejšie je venovať pozornosť význameniam, ktoré sa fyzickou stavbou svojich insígnií z vyššie uvedeného a takmer všeobecne používaného kompozičného rámca zásadne vymykajú. Ide predovšetkým o anglické významenania, pretože tie priamo nadväzovali na typickú stredovekú podobu Radu Podväzku, vychádzajúcu z insígnií laických rytierskych rádov. Jednotlivé významenania (Rad Bodliaka, 1687, Rad Kúpeľa, 1725, Rad Svätého Patricka, 1783) preto mali základnú insígniu tvorenú oválnym medailónom, predlohou ktorého bola sekundárna insígnia Radu Podväzku, tzv. menší Juraj. Výnimku z uvedenej koncepcie v najstaršom období vývoja anglických významenanií predstavoval Rad Kúpeľa z roku 1725, pretože ten po svojej reorganizácii v roku 1815 zmenil svoju insígniu v podobe medailónu na biely osemhrотý kríž so stredovým medailónom a heslom v medzikruží, medzi ramenami ktorého boli vložené zlaté levy, čiže sa prispôbil štandardnej francúzskej predlohe z predrevolučného obdobia. Táto podoba insígnie zostala vyhradená pre vojakov, zatiaľ čo nositelia insígnií občianskej skupiny radu nosili pôvodný medailón.

Uvedenú ojedinelú, a pre kontinentálne rady absolútne netypickú podobu insígnií v podobe medailónov napodobnili iba dve nemecké významenania – hessenský Domáci Rad Zlatého leva z roku 1770 a anhaltský Spoločný domáci Rad Albrechta Medveďa z roku 1836. Okrem nich medailón tohto typu používala v určitej etape svojho vývoja trojica portugalských rádov ako spoločnú insígniu.⁵⁴ Ojedinelý tvar insígnie mal aj hessensko-kasselský Rad Železnej prilby z roku 1814, ktorý na stred kríža umiestnil veľkú trojrozmernú stredovekú rytiersku prilbu. Orientáciu na svojho stredovekého predchodcu však nezaprie ani insígnia dánskeho Radu Slona z roku 1693, ktorá predstavuje trojrozmernú figurku slona.

Netradičnú podobu insígnie mal aj mantovský Rad Spasiteľa z roku 1608, ktorý nadväzoval na tamojšie staršie bratstvo Drahocennej krvi. Išlo o oválny medailón umiestnený v ozdobnej kartuši, ktorý sa nosil na ozdobnej kolane. V strede medailónu bol zobrazený relikviár v podobe ampulky s Kristovou krvou. Kolana mala dve verzie – veľká, respektíve štandardná kolana v honosnom prevedení, sa nosila počas významných sviatkov, zatiaľ čo jej zjednodušená a odľahčená verzia bola určená na každodenné nosenie.⁵⁵ Tvar insígnie sa zásadne zmenil až v súvislosti s pokusom o oživenie radu v 19. storočí falošným vojvodom z rodu Gonzaga. Nová insígnia sa prispôbila všeobecnému módnemu trendu a dostala tvar rovnoramenného bieleho kotvového kríža s červenými výplňami ramien. Medzi ramená boli umiestnené čierne orly. Averz stredového medailónu niesol postavu panovníka, za-

⁵⁴ Spojená insígnia troch portugalských rádov (Rad Krista, Rad Svätého Benedikta z Avíza a Rad Svätého Jakuba) mala podobu oválneho medailónu a vznikla v dôsledku reformy rádov kráľovnou Máriou I. v roku 1789. Bolo totiž nariadené, že panovník má vždy nosiť insígnie všetkých troch rádov, čo však v praxi bolo veľmi nepraktické. Aby sa odstránilo súčasné nosenie troch veľkostí s klenotmi a troch hviezd, zriadili sa osobitné insígnie, ktoré v sebe integrovali symboliku všetkých troch rádov. Do medailónu klenotu veľkokríža boli umiestnené kríže troch rádov a ocitli sa aj v stredovom okrúhlym medailóne spoločnej hviezdy. Od začiatku 19. storočia sa používanie insígnií tohto typu rozšírilo aj na zahraničných panovníkov a kniežatá. DE CHEFDEBIEN, Anne – WODEY, Lawrence (ed.). *Écrins impériaux. Splendeurs diplomatiques du second empire*. Paris : Société des amis du musée national de la Légion d'honneur, 2011, s. 184. ISBN 2-901644-17-1.

⁵⁵ Článok 2, 5 stanov. Stanovy publikované In GIUSTINIAN, Bernard. *Historie cronologische dell' origine degl' Ordini Militari e di tutte le religioni cavalleresche infino ad hora institute nel Mondo*. Parte seconda. Venezia : Presso Combi et La Nou, 1692, s. 824.

tiaľ čo na reverze sa objavil motív z pôvodnej insígnie – ampulka s krvou, ktorú držia dvaja anjeli. Celok bol prevýšený červenou kniežacou korunou a zavesený na červenej stuhe so žltými okrajovými pruhmi.

Švédsky Rad Amaranty, založený v roku 1653 kráľovnou Kristínou, mal tvar okrúhleho medailónu, ktorý bol ovinutý zeleno smaltovaným vavrínovým vencom. Samotný veniec ovíjala bielo smaltovaná stuha s mottom *DOLCE NELLA MEMORIA* (Sladké spomienky). V strede medailónu boli umiestnené dve obrátené písmená A. Insígnia sa nosila zavesená na oranžovočervenej taftovej stuhe.⁵⁶ Adriaan Schoonebeek, autor faleristickej práce z konca 17. storočia, v kapitole venovanej Radu Amaranty publikoval rytinu, na ktorej bol medailón spolu s ozdobnou retiazkou, ktorá zrejme plnila funkciu kolany.⁵⁷ Toto vyznamenanie, ktoré zaniklo už v nasledujúcom roku po svojom založení spolu s panovníčkou abdikáciou, malo aj svojho nerealizovaného predchodcu. Išlo o projekt Radu Slnka alebo Radu Ježišovho mena z roku 1650, ktorého insígnia mala mať tvar bielo smaltovaného kríža, prevýšeného slnkom (pôvodný návrh namiesto slnka uvažoval o trňovej korune). Samotný nerealizovaný projekt by bol pre vývoj formálnej podoby insígnií nezaujímavý, keby sa Radom Amaranty (a azda aj nerealizovaným predchodcom) celkom očividne neinspirovala habsburská cisárovná Eleonóra, ktorá v roku 1662 založila Rad Služobníckej cnosti. Insígnia tohto radu mala totiž podobu okrúhleho zlatého medailónu olemovaného zeleným vavrínovým vencom, ktorý bol previazaný bielou smaltovanou stuhou s mottom *SOLA UBIQUE TRIUMPHAT* (Samotná víťazí všade).⁵⁸ V strede medailónu bol umiestnený slnečný kotúč. Insígnia sa nosila na zlatej ozdobnej retiazke, ale zachovali sa aj exempláre, ktoré sa nosili na stuhe.⁵⁹ Hoci v období baroka boli štylizovaný slnečný kotúč a vavrínový veniec bežne používanými motívami v ľubovoľnej alegórii alebo umeleckej výzdobe, a aj keď vonkoncom nespochybňujeme autonómnosť habsburského radu, privedmi nápadná zhoda podoby insígnií oboch radov reálne ponúka možnosť vzájomného vplyvu, resp. priamu inšpiráciu švédskym radom.

Podobne aj druhý habsburský dámsky rad používal insígniu, ktorá mala podobu plochého okrúhleho, resp. oválneho prerezávaného medailónu, podobného anglickým vzorom. Základ klenotu Radu Hviezdového kríža z roku 1668 predstavoval čierny dvojhlavý habsburský orol, na stred ktorého bol položený rovnoramenný červený kríž, prevýšený bielou stuhou s heslom radu. Medailón mal modré lemovanie a dolný, ako aj horný koniec so závesným kruhom zdobili plastické zlaté ornamenty.

Jedným z predstaviteľov vyššie zmieňovaných nemeckých vyznamenaní 16. a 17. storočia, ktoré svojimi stanovami, ako aj formálnou výstavbou insígnií výrazne zaostávali oproti módnym trendom, bol Rad Modrej pásky, ktorý v roku 1584 založil bádenský

⁵⁶ LÖWENHIELM, Frederik. Belöningar och utmärkelsetecken. Gavor, Ordinar och Medajler. In NORDENVALL, Per (ed.). *Kungliga Serafimerorden. 1748 - 1998*. Boras Centraltryckeriet, 1998, s. 27-28. ISBN 91-630-6744-7.

⁵⁷ SCHOONEBEEK, Adriaan. *Historie van alle riddelrlyke en krygs – orders*. Amsterdam : Adriaan Schoonebeek, 1697, s. 318.

⁵⁸ Myslí sa tým cnosť, ktorá víťazí predovšetkým nad nežiaducimi vášňami, ale aj nad sebou samou. Podrobný výklad alegórie insígnie a objasnenie ideového pozadia radu skúmala KOLOCH, Sabine. Figurierte Sonne und Lorberkranz. Zur Ikonografie des Ordenszeichens der Sklavinnen der Tugend. In *Orden und Ehrenzeichen. Das Magazin für Sammler und Forscher*. BDOS Jahrbuch 2001, s. 78. ISSN 1438-3772.

⁵⁹ KOLÁČNÝ, Ivan. *Řády a vyznamenání habsburské monarchie*. Praha : Nakladatelství Elka Press, 2006, s. 135. ISBN 80-902745-9-5.

markgróf Ernst Friedrich. Insígniu podľa stanov predstavovala iba jednoduchá modrá stuha bez akéhokoľvek zaveseného klenotu, ktorá sa musela nosiť vždy zavesená na krku,⁶⁰ čiže mala archaickú stredovekú podobu (typickým predstaviteľom tejto skupiny insígnií bol bourbonský rád Nádeje z roku 1365). Nový vývinový stupeň tohto radu predstavovalo revidovanie jeho stanov bádenským markgrófom Georgom Friedrichom z Baden – Durlachu v roku 1608, pričom vyznamenanie získalo nové pomenovanie (Rad Zlatej spony), ako aj insígniu, tá však dostala podobu šperku. Jej základom bol okrúhly plastický zelený vavrínový veniec, do stredu ktorého bolo vložené plastické srdce prevýšené korunou. V srdci boli spojené ruky položené na zväzku prekrížených šípov, koruna niesla heslo *Concordia aeterna*. Celok bol prostredníctvom troch retiazok zavesený na závesnom očku, ktorým sa upínal na stuhu zelenej farby.⁶¹

V roku 1589 saský kurfirst Kristián I. založil Zlatú spoločnosť, čiže dynastický rad, ktorý však zanikol čoskoro po zakladateľovej smrti v roku 1591. Aj toto vyznamenanie však malo insígniu v podobe typického šperku s komplikovanou výzdobou. Jej základ tvoril zlatý prerezávaný medailón v tvare srdca po obvode s heslom, do ktorého bol prostredníctvom zelených úponkov vložený menší červený medailón po obvode s heslom, ktorý bol prepichnetý prekríženým mečom a šípmom, a v strede ktorého bola alegória vernosti. Vonkajšiu stranu väčšieho medailónu lemovali štylizované ornamenty a v jeho najvyššej časti boli zlaté spojené ruky prevýšené červeným srdcom. Celok sa na stuhu (alebo na kolanu) upevňoval prostredníctvom troch malých retiazok, ktoré sa zbíjali v ornamentálne poňatom závese.⁶²

Na Zlatú spoločnosť nadväzovala Spoločnosť Bratskej lásky z roku 1592, ktorú po smrti zakladateľa Zlatej spoločnosti založil jeho syn, saský kurfirst syn Kristián II. spolu s vojvodom Johannom Georgom a vojvodom Augustom pod poručníctvom brandenburského kurfirsta Johanna Georga a sasko-weimarského vojvodu Friedricha Wilhelma. Aj v tomto prípade mala insígnia podobu zlatého oválu v strede s párom „cukrujúcich sa“ holubov a na reverze sa nachádzalo heslo radu.⁶³ Veľmi podobný charakter, ako aj insígnie mali aj saská Erbová spoločnosť kurfirsta Kristiána II. z roku 1601 a spoločnosť kurfirsta Johanna Georga I. z roku 1611. Insígnia prvého radu v podobe zlatého oválneho medailónu mala vo svojom strede umiestnený kurfirstský erb, nad aj pod ním stuhy s heslom a celý vnútorný priestor bol doplnený bohatou ornamentálnou výzdobou. Reverz insígnie mal v strede menší medailón so slnkom, ktorý bol obklopený šiestimi hviezdami. Na stuhách nad a pod medailónom so slnkom bolo ďalšie heslo. Insígnia sa prostredníctvom troch krátkych retiazok upínala do ozdobného závesu, prostredníctvom ktorého sa upevňovala na tenkú ozdobnú kolanu.

⁶⁰ Článok 10 stanov. Stanovy publikované In ADLER, Lars. *Die Ordensstiftungen der Markgrafen von Baden 1584 – 1803. Adelige Korporationen im Spiegel fürstlicher Landespolitik*. Phaleristische Monographien. Herausgegeben vom Institut für Wissenschaftliche Ordenskunde, Band 5. Offenbach am Main : Edition Graf Klenau, 2008, s. 321. ISBN 3-937064-07-9.

⁶¹ Zatiaľ čo stanovy radu sa venovali predovšetkým povinnosti každodenného nosenia insígnie, jej presnú podobu opisovala osobitná listina. Listina publikovaná tamže, s. 326 -327.

⁶² Zachovaná insígnia publikovaná na internetových stránkach galérie Kugel. The Golden society in Saxony Badge. Galerie J. Kugel, Paris. [cit. 2010-09-13]. Dostupné na internete In: <<http://www.galeriekugel.com>>

⁶³ NIMMERGUT, Jörg. *Deutsche Orden und Ehrenzeichen bis 1945. 3. Sachsen - Württemberg I*. München : Zentralstelle für wissenschaftliche Ordenskunde, 1999, s. 1156. ISBN 3-00-00-1396-2.

Veľmi podobná bola aj insígnia druhého radu z roku 1611, v oválnom medailóne sa však nachádzal čierny dvojhlavý orol prevýšený zlatou korunou, ktorý na hrudi niesol oválny štít s kurfírskym erbom. Vo vnútornom obvode medailónu bolo umiestnené heslo. Reverz insígnie obsahoval dve ruky držiace zelený okrúhly veniec s modrými kvetmi a tento motív sa nachádzal aj na ohnivkách kolany. Spodná časť medailónu niesla záves, na ktorom bola upevnená perla.⁶⁴

Omnho štandardnejšiu podobu mala insígnia Radu Čierneho kríža, ktorý v roku 1623 založil bádenský markgróf Friedrich V. z Baden – Durlachu. Stanovy síce jej popisu nevenovali žiadnu pozornosť, okrem požiadavky, že sa musí nosiť „na stuhe farby vlasov“, ale obsahovali jej kresbu. Insígnia mala tvar čierneho latinského kríža s kratším driekom (vyzeral takmer ako rovnoramenný), v strede ktorého bola umiestnená bielo-modrá ľalia. Na ramenách kríža sa nachádzali zlaté iniciály a na vrchole plochy horného ramena bolo umiestnené zlaté slnko. Pod krížom bola na malom závесе upevnená zlatá lebka s prekríženými kosťami. Zachované insígnie zo 17. storočia vykazujú mierne odlišný tvar – ich základ tvorí rovnoramenný kríž s oblúkovito prehnutými (rozšírenými) ramenami, medzi ktorými sú plastické slnečné lúče. Kríž má stredový medailón a na troch horných koncoch ramien osobitné oválne medailóny s ozdobnými uzlami na averze a iniciálami na reverze. Dolné rameno kríža zakončuje malá plastická lebka.⁶⁵

V roku 1692 saský kurfirst Johann Georg IV. spolu s brandenburským kurfirstom Friedrichom III. založili Rad dobrého priateľstva alebo Rad Zlatého náramku. Insígnia a ani jej vyobrazenie sa nezachovalo, podľa popisov však mala podobu dvoch obrnených ramien. Tieto boli prekrížené mečmi, ktoré boli obkolesené palmovými ratolesťami a doplnené heslom. Druhé heslo bolo umiestnené na reverze spolu s iniciálami oboch zakladateľov. Insígnia sa nosila zavesená na červenej stuhe, ktorá sa upevňovala na pravé rameno.⁶⁶

V roku 1696 Wilhelm, knieža z Nassau – Cillenburgu spolu s Franzom Alexandrom, kniežaťom z Nassau – Hadamaru založili spoločné vyznamenanie s názvom Rad Svornosti alebo Spojených srdc (*Orden de la Concorde oder der Vereinigen Herzen*), ktorého insígnie sa prepožičiavali až do roku 1712. Mali podobu smaltovaného srdca prevýšeného kniežacou korunou, pričom v ňom boli umiestnené iniciály oboch kniežat.⁶⁷ Druhé vyznamenanie kniežaťa Wilhelma z Nassau, Rad Kríža z rovnakého roku, malo insígniu v podobe zlatého, čierneho smaltovaného kríža s iniciálami na jeho ramenách.⁶⁸

Typickú podobu šperku mala aj insígnia Radu Vernosti, ktorý v roku 1719 založila Kristína Eberhardina z Brandenburegu – Kulmbachu, manželka saského kurfirsta Fridricha Augusta I. (poľského kráľa Augusta II.). Mala tvar zeleno smaltovaného zlatého trojlístka, ktorý sa nosil zavesený na zlatej retiazke.⁶⁹

⁶⁴ Tamže, s. 1155-1159.

⁶⁵ Text stanov publikovaný In ADLER, Lars, ref. 60, s. 328-330, vyobrazenie insígnie zo stanov, publikované tamže na s. 329, zachované insígnie na s. 97-98.

⁶⁶ NIMMERGUT, s. 1159.

⁶⁷ SCHOOS, Jean. *Die Orden und Ehrenzeichen des Grossherzogtums Luxemburg und des ehemaligen Herzogtums Nassau in Vergangenheit und Gegenwart*. Luxemburg : Verlag der Sankt – Paulus Druckerei AG, 1990, s. 102. ISBN 2-87963-048-7. Stanovy s popisom insígnie publikované In BIEDENFELD, Ferdinand. *Geschichte und Verfassung aller geistlichen und weltlichen, erloschenen und blühenden Ritterorden. Nebst einer Übersicht sämmtlicher Militär - und - Civil - Ehrenzeichen, Medaillen etc. Erster Band. Erlöschene Orden*. Weimar : Bernhard Friedrich Voigt, 1841, s. 164.

⁶⁸ SCHOOS, ref. 67, s. 103.

⁶⁹ NIMMERGUT, ref. 63, s. 1159.

Neštandardnú podobu mali aj insígnie Radu Ušľachtilej vášne (*Ordre de la Noble Passion*), ktorý v roku 1704 založil Johann Georg, vojvoda zo Sachsen – Weissenfelsu a Querfurtu. Ich základ predstavovala štandardná dvanásťcípá profilovaná hviezda, ktorá sa však nenosila v štandardnej pozícii hviezdy na hrudi, ale ako klenot zavesený na bielej veľkostuhe so zlatými bočnými pruhmi. Ďalšou zvláštnosťou bol predimenzovaný stredový medailón, do stredu ktorého bol umiestnený rovnoramenný červený kríž s rozšírenými koncami ramien a tieto z medailónu prečnievali až na paprsky hviezdy. Na kríž bola položená okrúhla stuha s heslom a na jeho stred boli položené veľké spojené iniciály J C, prevýšené kniežacou korunou. Reverz insígnie mal rovnako predimenzovaný medailón s dvomi aliančnými erbmi, prevýšenými korunou a dvomi stuhami s textom viažucim sa na založenie radu.⁷⁰

Podobný tvar mala aj insígnia Radu Vernosti (*Ordre de la Fidélité*), ktorý v roku 1702 založil vojvoda Ernst Ludwig I. zo Sachsen – Meiningenu.⁷¹ Insígnia mala tvar šesťcípkej hviezdy, pričom medzi jej cípmi boli umiestnené zlaté ľalie. Oválny stredový medailón s medzikružím s pomenovaním radu na averze niesol iniciály zakladateľa, prevýšené kniežacou korunou, zatiaľ čo reverz v medzikruží obsahoval heslo a v stredovom medailóne stĺp s korunou, psom a iniciálami. Insígnie sa nosili na červenej náhrdelnej stuhe alebo na kolane.

Atypická bola aj insígnia Radu Svätého Sakramenta alebo Radu Svätého Hyacinta, ktorý v roku 1702 založilo knieža Wilhelm Hyacint z Nassau – Siegeny. Mala podobu zlatej medaily s postavou svätého Hyacinta držiaceho v jednej ruke relikviu a v druhej portrét Panny Márie.⁷²

V priebehu 18. storočia bolo na európskom kontinente založených omnoho viac významných v podobe radov, než v predchádzajúcom období. Namiesto tridsiatich ich bolo až osemdesiat, čiže takmer trojnásobok. V súvislosti s výtvarnou podobou insígnií je pozorovateľný postupný výrazný odklon od podoby výtvarne zložitých šperkov s komplikovanými alegorickými motívmi v prospech ich postupnej unifikácie do podoby kríža so stredovým medailónom a výzdobou medzi ramenami, ktorý mohol byť doplnený prevýšením alebo ozdobným závesom. Pre európske významné vzory uvedenej koncepcie predstavovali francúzske rady, zatiaľ čo pre nemecké významné bol významným inšpiračným zdrojom prestížny pruský Rad Čierneho orla z roku 1701. Napríklad aj Rad Poľovačky, ktorý v roku 1697 založil Heinrich, vojvoda z Nassau – Dillenburgu, bol zreorganizovaný a vybavený novými stanovami v roku 1712, pričom dostal aj nové pomenovanie – Rad Ušľachtilej zábavy (*Ordre du Noble Divertissement*). Zatiaľ čo pôvodná insígnia mala podobu zlatého loveckého rohu so štítkom nesúcim heslo (nosila sa na zlatej reťazi, položená na zelenej stuhe), nová insígnia z roku 1712 už mala podobu osemhrotého kríža so zlatými loveckými rohmi medzi jeho ramenami, pričom stredový medailón obsahoval bežiacieho

⁷⁰ Stanovy s popisom insígnie In GRYPHIUS, Christian. *Kurtzer Entwurff Geist - und Weltlichen Ritter - Orden*. Leipzig und Breslau : Christian Bauch, 1709, s. 434-449. Rytina s dobovým vyobrazením averzu a reverzu insígnie publikovaná In FAHRON, Lutz. Ein unbekannter Orden auf einem Epitaph in einer brandenburgischen Dorfkirche? In *Orden und Ehrenzeichen. Das Magazin für Freunde der Phaleristik*, roč. 14, 2012, č. 77, s. 6. ISSN 1438-3772, tamže na s. 7 aj vyobrazenie kovovej plastickej insígnie umiestnenej na rakve vojvodu.

⁷¹ ILLING, Fritz G. *Orden und Ehrenzeichen der Staaten Thüringens 1590 - 1935*. Hilburgausen : Verlag Frankenschwelle Hans J. Salier, 1994, s. 14. ISBN 978-3-86180-038-5.

⁷² SCHOOS, ref. 67, s. 110.

jeleňa. Druhé vyobrazenie zo stanov zobrazovalo mierne modifikovanú insígniu – ramená kríža niesli prekrížené lovecké trúby a celok bol prevýšený kniežacou korunou. Vzhľadom na honosnejšiu výzdobu a absenciu popisu tejto insígnie v stanovách mohlo ísť o insígniu veľmajstra.⁷³

Štandardnú podobu mali aj insígnie bádenského Radu Vernosti z roku 1715. Vyznamenanie založil markgróf Karol Wilhelm a malo podobu červeného osemhrotého kríža, v rohoch ktorého boli umiestnené po dve spojené iniciály C. Stredový medailón niesol rovnaké iniciály, prevýšené heslom *Fidelitas*. Kríž bol prevýšený kniežacou korunou a insígnie v jedinej triede sa nosili zavesené na oranžovej náhrdelnej stuhe „s jedným úzkym strieborným koncom“, čiže jedným bočným pruhom. Osobitosťou tohto vyznamenania bol coulant, čiže ozdobná spona na stuhe, ktorá bola typická pre Rad Zlatého rúna a pre rád nemeckých rytierov. Okrem nich coulant na stabilizáciu insígnie na stuhe používal už iba bavorský Rad Svätého Huberta z roku 1800 (pôvodne falcký rad z roku 1708).⁷⁴

Rovnako štandardnú podobu mali mať aj insígnie brandenburského Radu Svornosti z roku 1710, ktoré nahradili dávnejšie zaniknutý starší rad rovnakého mena z roku 1660. Tento rad založil korunný princ a neskorší markgróf Christian Ernst z Brandendurgu – Bayreuthu. Insígnie staršieho radu mali neštandardnú podobu náramku, ktorý sa nosil na ľavom ramene alebo na zápästí na modrej stuhe.⁷⁵ Obnovený rad mal už úplne inú podobu – jeho insígnie, ktoré však zakladateľ vyznamenania (opätovne brandenburský markgróf Christian Ernst) nikdy nikomu neprepožičal, mali mať podľa stanov tvar modro smaltovaného osemhrotého kríža, medzi ramenami ktorého boli umiestnené dva čierne pruské a dva červené brandenburské orly. Okrúhly zlatý stredový medailón niesol heslo podložené dvomi olivovými ratolesťami zastoknutými v zlatých korunách a prevýšené kniežacou korunou.⁷⁶

Na tomto mieste sa ešte musíme zmieniť o dvoch vyznamenaniach, ktoré zásadne zmenili svoju podobu a z oválneho medailónu sa transformovali na kríž. Ide o poľský Rad Bieleho orla z roku 1705 a rovnako poľský Rad Virtuti militari z roku 1792. Rad Bieleho orla založil saský kurfirst a poľský kráľ August II. Silný, najpravdepodobnejšie podľa vzoru pruského Radu Čierneho orla z roku 1701 s insígniami v jedinej triede, ktoré kompozične vychádzali z pruského vzoru, ovplyvneného francúzskym Radom Svätého Ducha. Aj insígnia poľského radu mala mať tvar bieleho osemhrotého kríža s červenou výplňou ramien a so stredovým medailónom, na ktorý bol umiestnený veľký biely orol s rozopätými krídlami. V priestore medzi ramenami kríža mali byť umiestnené zlaté lúče a celok mal byť prevýšený zlatou korunou. Insígnia sa mala nosiť na bielej náhrdelnej stuhe s červenými bočnými pruhmi.⁷⁷ Keďže vyznamenanie vzniklo v období severnej vojny a panovník potreboval insígnie radu udeľovať okamžite, časovo, výrobné, ale aj finančne

⁷³ Tamže, s. 106, stanov z roku 1697 publikované na s. 298-300, nové stanov z roku 1712 publikované na s. 304-307, vyobrazenia insígnii v prílohe XXII. a XXIII. za s. 104.

⁷⁴ ADLER, ref. 60, s. 331-336.

⁷⁵ NIMMERGUT, Jörg. *Deutsche Orden und Ehrenzeichen bis 1945. 1. Anhalt – Hohenzollern*. München : Zentralstelle für wissenschaftliche Ordenskunde, 1997 s. 259. ISBN 3-00-00-1396-2.

⁷⁶ Článok 2 stanov. Statuta und Regula des Renovirten Ordens de la Concorde. Reprint stanov z roku 1710 publikovaný In LEHMANN, Felix Lorenz Benjamin. *Der Rote Adlerorden. Entstehung und rechtliche Grundlagen (1705 - 1918)*. Rechtshistorische Reihe, Band 243. Frankfurt am Main : Peter Lang Europäischer Verlag der Wissenschaften, 2002, s. 186-195. ISBN 3-631-37094-6.

⁷⁷ Vyobrazenie insígnie In MECLEWSKA, Marta – SZCZECINA – BERKAN, Anna – ZAWADZKI, Michal (ed.). *Za ojczyne i naród. 300 lat Orderu Orla Białego*. Warszawa : Arx Regia. Ośródek wydawniczy zamku królewskiego w Warszawie, 2005, s.103. ISBN 83-7022-151-3.

náročnú insígniu nahradil jednoduchý zlatý oválny, červeno smaltovaný medailón, v strede ktorého bol na averze umiestnený biely orol a na reverze iniciály panovníka.⁷⁸ Používal sa až do roku 1713, keď sa konečne pristúpilo k výrobe štandardnej insígnie radu, tej však oproti projektu chýbala koruna a zmenila sa aj farba stuhy. Klenot sa nosil na veľkostehe a hviezda na ľavej strane hrudi.⁷⁹

Presne rovnaké osudy mal aj poľský Rad Virtuti militari z roku 1792. Kráľ Stanislav August Poniatowski pôvodne rozhodol o založení dvoch vyznamenaní (Virtuti civili a Virtuti militari), ktoré sa mali udeľovať za občianske a vojenské zásluhy. Obe mali mať totožnú podobu oválnych zlatých a strieborných medailí, ktoré by sa nosili na prievlečnej stuhe a líšili by sa iba svojím pomenovaním, ktoré bolo uvedené na reverze medaily.⁸⁰

Pretože veliteľ ukrajinskej divízie, Jozef knieža Poniatowski, v záujme zvýšenia morálky armády, požiadal panovníka v rovnakom čase o vytvorenie nového prestížneho vojenského radu a predložil mu aj návrh jeho stanov, Medaila Virtuti militari sa zmenila na Rad Virtuti militari. Rad sa spočiatku prepožičiaval v dvoch triedach (navyššie na stuhách Radu Svätého Stanislava z roku 1765), hoci projekt uvažoval s piatimi triedami v podobe troch krížov a dvoch medailí. Bolo to však iba dočasné riešenie na preklopenie obdobia do výrobenia nových insígnií radu v čase prvých týždňov rusko-poľskej vojny, keď nebol čas na výrobu technologicky zložitejších insígnií. Pridelovacie dekréty zlatých a strieborných medailí však od počiatku obsahovali popis insígnie v podobe kríža. Práve podľa tohto popisu si mnohí vyznamenaní dávali na svoje vlastné náklady insígnie prerobiť na kríž vo varšavskej dielni kráľovského dvorského zlatníka Jeana Martina. Neskôr sa vyrábali aj oficiálne insígnie v podobe kríža, a zmenu podoby insígnie definitívne potvrdili oficiálne stanovy radu vydané v čase Varšavského kniežatstva. Oproti projektu stanov však už všetkých päť tried radu malo jednotnú insígniu v podobe kríža, pričom jednotlivé triedy sa líšili iba spôsobom závesu, použitým materiálom a povrchovou úpravou. K insígnii 1. triedy, ktorá sa nosila na veľkostehe, patrila aj hviezda.⁸¹

Druhá vývinová etapa tvorby vyznamenaní bezprostredne súvisí s francúzskym Radom Čestnej légie. Tento rad okrem zásadného prínosu pre proces demokratizácie vyznamenaní prispel aj k ukončeniu procesu štandardizácie dovtedajšej vizuálnej podoby radov a, navyše, výrazne ovplyvnil aj proces ich postupného vnútorného členenia. Čestná légia pôvodne nemala žiadnu insígniu, ale úvahy o potrebe jej zriadenia sa objavili okamžite po jej založení v priebehu roka 1802. Generál Mathieu Dumas, ktorý sa aktívne podieľal na prípravách založenia radu, predstavil svoj návrh, ktorý výtvarne zrealizoval maliar Jean – Baptiste Chailiot. Insígnia mala mať podobu oválneho slnečného kotúča, ktorý bol zasadený do dvo-

⁷⁸ Pretože medailón sa zvykne pomenúvať ako „malý rad“, niektorí autori tvrdia, že obidve insígnie vznikli v rovnakom čase. Ak by to mala byť pravda, tak by panovník pri prvom prepožičiavaní insígnií neodovzdával medailóny, ale štandardné kríže. Neoficiálna legalizácia insígnie v podobe kríža sa konala až v roku 1713 prostredníctvom projektu stanov radu, pričom oficiálne stanovy boli publikované až o tri roky neskôr.

⁷⁹ FILIPOW, Krzysztof. *Order Orła Białego 1705 - 2005*. Białystok : Wydawnictwo BUK, 2005, s. 32-33. ISBN 83-95183-17-5, tamže aj kresba z projektu.

⁸⁰ SADOWSKI, Henryk. *Ordery i oznaki zaszczytne w Polsce*. Warszawa : Druk Wacława Masłankiewicza, 1904, s. 131-132.

⁸¹ FILIPOW, Krzysztof. *Order Virtuti militari 1792 – 1945*. Warszawa : Wydawnictwo Bellona, 1990, s. 11-17. ISBN 978-8-31107-789-8.

jitého, vavrínového a dubového venca. V strede slnka sa nachádzal ďalší, tentoraz olivový veniec, štylizovaná ženská hlava a heslo. Hviezda mala mať podobu okrúhleho slnečného kotúča. V jeho strede mal byť umiestnený okrúhly olivový veniec a štylizovaná ženská hlava, zatiaľ čo vavrínový a dubový veniec sa zredukoval na sedem dvojitých ratolestí, umiestnených spolu s heslom na slnečné paprsky.⁸²

Dumasov návrh insígnie, ktorá zjednocovala viaceré revolučné motívy (slnečné lúče osvetľujúce znovuzrodené Francúzsko po stáročiach temnoty, olivový veniec ako znamenie mieru, vavrínový veniec ako znamenie víťazstva a dubový veniec v pozícii antického občianskeho venca) však nenašiel pochopenie a generál preto už v júli 1802 vypracoval novú a zjednodušenú verziu projektu insígnie. Táto mala mať podobu obojstranne razenej zlatej a striebornej medaily s motívom slnka.⁸³ Keďže ani tento návrh nebol úspešný, generál Dumas v auguste 1803 vypracoval svoj posledný a opätovne neúspešný návrh insígnie, ktorej základ tvorila päťcípa hviezda.⁸⁴ Koncom roka 1803 svoju víziu insígnie predložil aj generálny riaditeľ múzeí Dominik barón Denon. Jeho insígnia mala mať podobu päťcípej hviezdy so stredovým medailónom, v ktorej mala byť umiestnená hlava bohyně Pallas Athény a boha Marsa. Reverz medailónu mal obsahovať alegóriu prvého konzula.⁸⁵

V roku 1804 sa objavili dva projekty dvoch významných maliarov. Jean-Baptiste Isabey využil Dumasove predlohy a jeho insígnia mala podobu päťcípej hviezdy postavenej na hrot, ktorá bola podložená okrúhlym slnkom. Medzi slnečným kotúčom a hviezdou bol umiestnený dubový a vavrínový veniec takým spôsobom, aby sa objavoval v cípoch hviezdy.⁸⁶ Jacques – Louis David v máji 1804 predstavil svoju víziu insígnie, ktorá sa nakoniec stala definitívnou.⁸⁷ Išlo o osemramennú hviezdicu, ramená ktorej boli podložené zeleným vavrínovým vencom. V okrúhlym stredovom medailóne bol na averze cisárov portrét a na reverze cisárska orlica. Medzikružie na averze obsahovalo meno a funkciu panovníka, na reverze bolo heslo *Honneur et Patrie* (Česť a vlasť).

Podobu novej insígnie potvrdil panovníkov dekrét z 11. júla 1804. Hoci nová insígnia už nemala podobu kríža, konštrukčne vychádzala z predchádzajúcich francúzskych vzorov, pretože vznikla prostým rozšírením bieleho osemhrotého kríža o jedno rameno, čím sa kríž transformoval na bielu päťramennú hviezdicu.⁸⁸ Tá sa však v stanovách opisovala ako „hviezda s piatimi dvojíťmi lúčmi“.⁸⁹ Hviezdica bola podložená zelenými vavrínovými

⁸² CHEFDEBIEN, Anne de – VERGENNES, Charles – Phillipe – WODEY, Laurence – COULLARÉ, Béatrice. *L'insigne de l'honneur. De la légion à l'étoile. Éléments d'histoire des insignes impériaux de la Légion d'honneur 1802 – 1815*. Paris : Société des amis du musée national de la Légion d'honneur et des ordres de chevalerie, 2005. ISBN 978-2-90164-414-9. Text návrhu je citovaný na s. 30, vyobrazenie insígnií sa nachádza na s. 31 a 35.

⁸³ Tamže, citácia na s. 34.

⁸⁴ Tamže, s. 38.

⁸⁵ Tamže, s. 51-54.

⁸⁶ Tamže, s. 62.

⁸⁷ Tamže, s. 64.

⁸⁸ Rovnaký konštrukčný princíp s pridávaním ramien využili aj iné rady, napríklad pôvodne wüzburgský a neskôr toskánsky Záslužný Rad Svätého Jozefa (6 ramien), anglický Rad Svätého Michala a Svätého Juraja (7 ramien), Záslužný Rad Bavorskej koruny (8 ramien). Podobný princíp výstavby využila aj portugalská Medaila Polostrovného veliteľstva z roku 1820 ktorá bola rozdelená do dvanástich stupňov. Každé rameno hviezdice predstavovalo jeden stupeň medaily s výnimkou prvých dvoch stupňov, ktoré mali podobu okrúhlej medaily. ESTRELA, Paulo Jorge. *Ordens e condecoracoes Portuguesas 1793 - 1824*. Lisboa : Tribuna da História, 2009, s. 104-105. ISBN 978-9-72879-992-2.

⁸⁹ Rozdiel medzi hviezdou a hviezdicu spočíva v podobe zakončenia cípov alebo ramien – v prípade hviezdy sa cípy od stredu smerom von zužujú, kým u hviezdice sa ramená rozširujú.

ratolesťami, previazanými stuhou. Insígnie všetkých tried radu mali rovnakú podobu, líšili sa iba použitým materiálom a veľkosťou. Dve najvyššie triedy radu navyše používali aj striebornú a zlatú hviezdu. Neskôr bola insígnia modifikovaná doplnením prevýšenia v podobe panovníckej koruny. Predbežný koncept dekrétu z roku 1804 síce pre vyznamenanie stanovil rôznofarebné stuhy,⁹⁰ Napoleon si však čoskoro uvedomil nezhodnosť farebnej diferenciácie stuh pre jednotlivé triedy, ktorá bola komplikovaná, rozbíjala celistvý vzhľad inak jednotnej insígnie a, navyše, sa vymykala faleristickej tradícii.⁹¹ Definitívny dekrét so stanovami radu preto pre všetky triedy radu určil jednotnú červenú stuhu s bielym lemovaním.⁹² V rozpore s uvedenou legislatívnou normou sa však predpísaná stuha zmenila ešte raz – už pri prvom prepožičiavaní insígnií 15. júla 1804 v parížskej Invalidovni ju nahradila jednofarebná červená stuha.

Rad Čestnej légie síce stál v protiklade ku francúzskym kráľovským radom, ale na druhej strane na ne bezprostredne nadväzoval a prijal aj viaceré štandardy, ktoré do používania zaviedli práve vyznamenania nenávideného predchádzajúceho režimu. Už sme spomínali novú podobu insígnie, ktorá síce nahradila znamenie kríža, ale zároveň z neho vychádzala konštrukčne (pridaním jedného ramena kríža navyše), ako aj farebne (biely smalt). Historické vzory výrazne ovplyvnili aj podobu monochromatických hviezd (zlatej a striebornej), ktoré používali dve najvyššie triedy radu. Légia podľa príkladu Radu Svätého Ľudovíta použila nielen stredový medailón a medzikružie s textom, ale aj totožnú farbu stuhu. Tá sa, navyše, hoci rad bol rozdelený až do piatich tried, používala v rovnakej podobe ako u staršieho francúzskeho radu – od roku 1805 iba jedna, od roku 1814 obidve najvyššie triedy používali veľkostuhu, zatiaľ čo nositelia insígnií všetkých nižších tried pôvodne nosili klenot iba na prievlečnej náprsnej stuhe, upevnenej v gombíkovej dierke (zmena nastala až v roku 1814). Rovnako aj rozeta na stuhe dôstojníka mala pôvod u Radu Svätého Ľudovíta.

⁹⁰ Podľa článku 5 konceptu dekrétu z 21. júna 1804 (definitívny text dekrétu bol prijatý 11. júla 1804) mali veľkí dôstojníci nosiť insígniu na červenej, bielo lemovanej stuhe, zatiaľ čo stuha komandérov mala byť modrá a lem na nej mal byť červený. Dôstojníci mali mať bielu, červeno lemovanú stuhu a stuha rytierov mala byť jednofarebná červená. Nasledujúci šiesty článok stanov určil, že veľkostuha cisára, princov, veľkých hodnostárov cisárstva a ostatných členov veľkej rady légie, kancelára a pokladníka radu, veliteľov kohort, veľkých dôstojníkov légie v hodnosti maršalov, generálnych inšpektorov, vysokých vojenských a civilných cisárskych úradníkov, prezidenta alebo hodnostára senátu a kardinálov mala byť biela s modrým lemovaním. Dekrét publikovaný In CHEFDEBIEN, ref. 82, s. 60-61.

⁹¹ Diferenciácia jednotlivých tried jedného radu sa najčastejšie realizuje prostredníctvom zmeny veľkosti insígnie alebo zmenou kvality kovu klenotu a typom použitého závesu (stuhu), pričom stuhy majú rovnakú farebnú kombináciu. Iba v celkom ojedinelých prípadoch sa zmenila farebná kombinácia stuhu pre niektorú z iných tried radu, a to vzájomnou výmenou farieb. Ako príklad môžu poslúžiť dva bavorské rady – Záslužný Rad Svätého Michala z roku 1837 po zmene jeho stanov v roku 1887 a Vojenský záslužný Rad z roku 1866 po zmene jeho stanov v roku 1905. Článok 11 stanov Záslužného Radu Svätého Michala a článok 9 stanov Vojenského záslužného Radu. Stanovy publikované In LESER, Jacob – LESER, Oskar. *Die Ritter- und Verdienstorden, Ehren-, Verdienst und Denk- Zeichen sowie Dienstalters- Auszeichnungen des Königreichs Bayern*. Straubing : Verlag der Cl. Attenkofer'schen Verlags – Buchhandlung, 1910, reprint Institut für wissenschaftliche Ordenskunde, Standardwerke der Phaleristik VIII. Offenbach am Main : PHV Phaleristischer Verlag Michael Autengruber, 1997, s. 95, 107-108. ISBN 3-932543-28-9.

⁹² Stanovy publikované In DE CHAMBERET, Gabriel Tyrbas. *Manuel du légionnaire ou recueil des principaux décrets, lois, ordonnances etc. relatifs à l'Ordre de la Légion d'honneur*. Paris : Imprimerie de Cosse et J. Dumaine, 1852, s. 78-79.

Jedine používanie kolany bolo neštandardné a nenadväzovalo na bežnú prax. Kolana totiž za cisára Napoleóna I. síce existovala v niekoľkých exemplároch a bola určená pre viacerých prominentných nositeľov insígnií predovšetkým z okruhu cisárskej rodiny, ale jej existencia nemala oporu v žiadnej legislatívnej norme⁹³ a v nasledujúcom období zostala vyhradená iba pre predstaveného radu.

Podobne ako staršie francúzske vyznamenania v podobe radov, aj Rad Čestnej légie spolu s viacerými vyznamenaniami, ktorých zakladateľmi boli príslušníci rodu Bonaparte na panovníckych trónoch v Európe, významne ovplyvnil ďalších zakladateľov vyznamenaní. Nešlo pritom iba o jeho klony so zmenenou symbolikou (za všetky napríklad brazílsky Rad Južného kríža z roku 1822 alebo severoamerická Légia Zásluh z roku 1942), ale predovšetkým o rozšírenie vnútornej štruktúry do viacerých tried, a táto bola spojená so špecifickým spôsobom zavesenia insígnie na diferencované typy stúh. Bonapartské rady navyše priniesli väčšiu variabilitu tvarov klenotov jednotlivých vyznamenaní.⁹⁴

V predchádzajúcom texte sme sa už viackrát zmienili o rozčlenení insígnií niektorých radov do do viac-či menej zložitej hierarchickej štruktúry. Pretože aj v tomto prípade ide o veľmi zaujímavú problematiku, zasluhuje si podrobnejší výklad.

Zakladatelia laických rytierskych rádov, ktoré boli bezprostrednými predchodcami moderných vyznamenaní vo faleristickom ponímaní, svojim organizáciám nedávali žiadnu zložitú organizačnú štruktúru a všetci nositelia insígnií, vrátane samotného rádového suveréna, si boli rovní. Zakladatelia vyznamenaní spočiatku postupovali rovnakým spôsobom a hoci postavenie hlavy radu oproti laickým rytierskym rádom už bolo na úplne inej kvalitatívnej úrovni (rady na rozdiel od rádov už neboli demokratické, ale autokratické a, navyše, neboli funkčnými organizáciami, ale iba voľnými združeniami nositeľov insígnií), navonok sa prezentovala rovnosť všetkých nositeľov insígnií, s výnimkou inštitútu seniority. To malo za následok absenciu akejkoľvek vnútornej štruktúry príslušného radu, a táto bola navonok vyjadrená jednotnou podobou insígnie, ktorá bola rovnaká pre všetkých vyznamenaných. Jediným náznakom vnútornej hierarchie bol inštitút seniority, ten však nebol navonok vyjadrený žiadnym viditeľným spôsobom a bol vytvorený iba za účelom presného určenia miest jednotlivých vyznamenaných pri slávnostných sprievodoch alebo ich spoločných zasadaniach a ceremoniáloch.

Celkom iná situácia však nastala po vytvorení kategórie záslužných radov. To, čo vyhovovalo panovníckym alebo dynastickým radom (úzko limitovaný počet nositeľov insígnií a absencia ich zásluhovosti, čiže presných kritérií pre možnosť ich zisku), však nemohlo vyhovovať záslužným radom, pretože zmyslom ich existencie bolo hmotné vyjadrenie symbolickej odmeny za vykonané zásluhy. Jednotlivé zásluhy pritom mali rôzny charakter, ale najmä boli kvalitatívne diferencované, z čoho vyplývala nevyhnutnosť diferenciacie samotného hmotného symbolu odmeny, čiže insígnie záslužného radu. Tá síce v zásade zostala rovnaká pre všetkých vyznamenaných bez ohľadu na veľkosť vykonaných zásluh, ale samotné rady boli formálne rozdelené do viacerých horizontálnych úrovní, zohľadňujúcich mieru vykonaných zásluh. Každá úroveň radu pritom mala základnú insígniu mierne

⁹³ DE CHEFDEBIEN, Anne – HUMBERT, Jean-Marcel (ed.). *Grands colliers. L'orfèvrerie au services d'un idéal*. Société des amis de musée national de la Légion d'Honneur et des ordres de chevalerie. Chatellerault : Facedim, 1997, s. 28. ISBN 2-910575-00-4.

⁹⁴ Prehľad bonapartovských vyznamenaní In DEPLOIGE, Guy. *Les Distinctions Honorifiques de la collection Brouwet au Musée Royal de l'Armée à Bruxelles*. Bruxelles : Musée Royal de l'Armée à Bruxelles, 2006, s. 240-261, 276-351. ISBN 978-2-87051-035-3.

modifikovanú takým spôsobom, aby bolo na prvý pohľad zrejmé jej presné zaradenie do vnútornej štruktúry radu, pričom uvedená modifikácia spočívala predovšetkým vo veľkosti insígnie, v osobitnom spôsobe závesu formou stuhy (alebo kolany) typickej pre každú hierarchickú úroveň, miernej modifikácii výzdoby alebo použitého kovu a nakoniec aj vo formálnom pomenovaní. Uvedené členenie, ako aj pomenovania jednotlivých hierarchických úrovní radov, sa pritom inšpirovalo duchovnými rytierskymi rádmi, ktoré disponovali zložitou organizačnou štruktúrou. V nasledujúcich riadkoch sa bližšie pozrieme na vývoj jednotlivých komponentov hierarchizácie záslužných vyznamenaní v jeho najstaršom vývinovom období, teda do založenia francúzskeho Radu Čestnej légie.

Zatiaľ čo do založenia francúzskeho Radu Svätého Ľudovíta v roku 1693 štandard predstavovali rady bez akejkoľvek vnútornej štruktúry, v období rokov 1693 – 1804 (do zriadenia nositeľnej insígnie pre Rad Čestnej légie) boli okrem týchto dvoch francúzskych vyznamenaní založené dve desiatky radov, ktorých insígnie boli rozdelené do viacerých tried. Je však potrebné podotknúť, že nie všetky uvedené rady mali napriek rozčleneniu insígnií charakter štandardných záslužných radov. Po založení Radu Čestnej légie sa však počet novozaložených záslužných vyznamenaní výrazne zvýšil – oproti predchádzajúcim stojedástim rokom za obdobie ďalších dvadsiatich siedmich rokov (1804 – 1831) boli popri viacerých jednotriednych radoch (či skôr presnejšie radoch bez vnútorného členenia) založené až štyri desiatky záslužných radov s viactriednou vnútornou štruktúrou.

Ako sme už uviedli, na úplnom začiatku procesu vzniku záslužných radov stál Rad Svätého Ľudovíta z roku 1693, ktorého insígnie boli rozdelené do troch tried. Ak nerátame dvojtriedny ruský dámsky Rad Svätej Kataríny z roku 1714, pretože ten nemal štandardný charakter záslužného radu, dve ďalšie vyznamenania tohto typu boli založené až v roku 1748. Išlo o švédsky Rad Severnej hviezdy a Rad Meča, pričom obidva rady boli spočiatku rozdelené do dvoch, neskôr do viacerých tried. Pretože saský Rad Svätého Jonatána (od roku 1767 premenovaný na Rad Svätého Joachima) so svojou šesťtriednou vnútornou štruktúrou predstavoval akúsi imitáciu duchovných rytierskych rádov a v žiadnom prípade ho nemožno považovať za štandardný záslužný rad, v poradí štvrtým záslužným radom bol habsburský Vojenský Rad Márie Terézie, založený v roku 1757. Rad mal spočiatku dve triedy, tieto sa však v roku 1765 rozšírili na tri. O dva roky neskôr (1759) bol založený württemberský Vojenský Rad Karola, ktorý sa vnútorne členil do dvoch tried až do roku 1799, keď sa zmenilo jeho pomenovanie na Vojenský záslužný Rad a rad dostal trojtriednu štruktúru. V roku 1759 sa aj vytvoril ekvivalent Radu Svätého Ľudovíta v podobe francúzskeho Radu Za vojenské zásluhy, ktorý mal insígnie v troch triedach a tieto boli určené nekatolíkom vo francúzskej armáde. V roku 1764 bol založený uhorský Rad Svätého Štefana s insígniami v troch triedach.

V roku 1767 sa na Rad Božej prozreteľnosti transformovala staršia nassauská spoločnosť z roku 1755, ale hoci novovytvorený rad disponoval trojtriednou štruktúrou, ani v jeho prípade nešlo o štandardné záslužné vyznamenanie, pretože mal charakter spoločnosti zostavenej v duchu osvieteneckej ideí. Štandardným záslužným radom nebol napriek svojmu pomenovaniu ani hessenský Záslužný Rad Svätého Filipa alebo Rad Limburského leva z roku 1770 s insígniami v troch triedach, pretože išlo o vyznamenanie určené výlučne pre členov stavovskej spoločnosti za zásluhy v oblasti vedy a umenia, ako aj občianskej cnosti a neskôr splynul s insígniami tejto spoločnosti.

Skutočným záslužným vyznamenaním však bol ruský Rad Svätého Juraja z roku 1769, ktorý disponoval štvortriednou štruktúrou insígnií. V roku 1771 bol založený španielsky

Rad Karola III., ktorý mal insígnie vo dvoch, od roku 1804 v troch triedach. Trojtriednu štruktúru mal aj švédsky Rad Wasa z roku 1772. Aj ďalšie ruské záslužné vyznamenanie, Rad Svätého Vladimíra z roku 1782, malo štvortriednu vnútornú štruktúru ako starší Rad Svätého Juraja. V roku 1789 sa transformovali tri portugalské, pôvodne duchovné rytierske rády na záslužné vyznamenania. Rady – Krista, Rad Svätého Benedikta z Avíza a Rad Svätého Jakuba z Meča – pritom získali trojtriednu vnútornú štruktúru. V roku 1792 bol založený poľský Rad *Virtuti militari*. Pôvodný projekt síce rátal s piatimi triedami, ale v dôsledku vojnových udalostí sa realizovali iba dve triedy a ich počet sa rozšíril až v priebehu 19. storočia. V roku 1800 bol založený neapolský Rad Svätého Ferdinanda a za zásluhu, ktorý bol rozdelený do dvoch tried.

Okrem uvedených vyznamenaní viactrednu štruktúru v procese svojho vývoja získali aj mnohé ďalšie rady, ale v priebehu 18. storočia to boli iba dva – hohlenloheský Rad Fénixa a ruský Rad Svätej Anny. Hohlenloheské vyznamenanie bolo pôvodne založené v roku 1757, ako Rad Zlatého plameňa a po transformácii v roku 1770 spolu so zmeneným pomenovaním dostal aj dvojtriednu vnútornú štruktúru. Ruské vyznamenanie bolo pôvodne šlezvicko-holšteinským radom z roku 1735, ktorý bol do ruskej sústavy vyznamenaní začlenený v roku 1797 a pri tejto príležitosti bolo vyznamenanie rozčlenené do troch tried. V roku 1803 sa transformoval aj starší bádenský Rad Vernosti z roku 1715 a vyznamenanie pri tejto príležitosti bolo rozčlenené do dvoch tried. Od roku 1804 existovala aj insígnia francúzskeho radu Čestnej légie pre štyri triedy radu a od nasledujúceho roku sa počet tried radu zvýšil na päť.

Vnútorná hierarchizácia insígnií jednotlivých vyznamenaní v tomto období bola prezentovaná predovšetkým veľkosťou insígnie príslušného radu a jej zavesením na stuhu. Pretože záves insígnií jednotlivých tried nebol pre všetky vyznamenania jednotný a aj on podliehal vývoju, v nasledujúcich riadkoch sa pokúsime na tento vývoj pozrieť podrobnejšie.

Najstaršími vyznamenaniami, ktoré vznikli priamou transformáciou z laických rytierskych rádov, boli anglický Rad Svätého Juraja alebo Podväzku z roku 1348, pôvodne burgundský, neskôr habsburský Rad Zlatého rúna z roku 1430, savojský Rad Zvestovania Našej Panej z roku 1518 (založený už v roku 1364 ako rád Náhrdelníka) a francúzsky Rad Svätého Michala z roku 1469. Všetky tieto rady po svojej transformácii používali insígnie s dvomi osobitnými spôsobmi závesu klenotu. Každý rad disponoval honosnou kolanou, ktorej nosenie sa však postupne obmedzovalo iba na niekoľko slávnostných príležitostí, zatiaľ čo štandardom pre každodenné nosenie pre všetky, s výnimkou savojského radu, sa stala odľahčená insígnia s klenotom zaveseným na náhrdelnej stuhe. Savojský rad ako odľahčenú insígniu používal menej honosnú a na nosenie omnoho praktickejšiu kolanu.

Od začiatku 17. storočia sa súčasne vo Francúzsku aj v Anglicku popri kolane začala používať namiesto náhrdelnej stuhy Radu Svätého Ducha a Radu Podväzku veľkostuha upevnená na tele na spôsob šerpy. Uvedený typ závesu klenotu mal spočiatku neoficiálny charakter a bol iba módnou záležitosťou, nakoniec sa stal povinným štandardom. Vo Francúzsku veľkostuha oficiálne nahradila náhrdelnú stuhu niekedy pred rokom 1665. Nezachovala sa síce žiadna právna norma upravujúca zmenu typu stuhy, ale novela stanov Radu Svätého Michala z tohto roku pri popise nosenia insígnie stanovila, že odteraz má mať, až na stredový medailón, rovnakú podobu ako insígnia Radu Svätého Ducha a bude sa nosiť rovnakým spôsobom ako ona, čiže ako rovnaká veľkostuha na spôsob šerpy, ale inej farby.⁹⁵ V Anglicku sa oficiálna zmena náhrdelnej stuhy uskutočnila až v roku 1682, keď kráľ Karol II. vydal nariadenie o jej povinnej transformácii na veľkostuhu.⁹⁶

⁹⁵ Článok 9 stanov. Stanovy publikované In GARDEN DE SAINT ANGE, ref. 38, s. 169.

⁹⁶ BEGENT, ref. 12, s. 168.

Zatiaľ čo vyznamenania v podobe radov bez vnútornej štruktúry veľmi dlhú dobu ako záves klenotu svojej insígnie popri kolane používali náhrdelnú stuhu, v prípade radov s viactriednou štruktúrou nevyhnutne muselo dôjsť k modifikácii závesu a do používania sa dostali obidva druhy stúh, pričom postupom sa veľkostuha v podobe šerpy uprednostnila pre nosenie insígnií najvyššej triedy.

Francúzsky Rad Svätého Ľudovíta z roku 1693 pre dve najvyššie triedy používal veľkostuhu, pričom prvú triedu od druhej diferencovalo iba súčasné použitie hviezdy ako druhej insígnie. Klenot insígnie tretej triedy bol zavesený na malej prievlečnej náprsnej stuhe a práve tento rad zaviedol do používania uvedený typ stuhy. Rovnaké insígnie, až na detaily stredového medailónu klenotu, používal aj francúzsky Rad Za vojenské zásluhy z roku 1759.

Francúzsky vzor napodobnil ruský dámsky Rad Svätej Kataríny z roku 1714 iba v prípade svojej prvej triedy, pretože insígniu druhej triedy neupevnil na jednoduchú náprsnu stuhu, ale na typickú dámsku mašľu, ktorú používal už habsburský Rad Hviezdového kríža, založený v roku 1668.

Dva z troch švédskych radov, ktoré boli založené naraz v roku 1748, mali dvojtriednu vnútornú štruktúru, ale napriek tomu, že nositelia insígnií boli v každom rade rozdelení na komandérov a na rytierov, ich insígnie mali celkom odlišné závesy. Zatiaľ čo klenot Radu Meča vyššej triedy sa nosil na veľkostuhe a nižšej triedy na náprsnej stuhe v gombíkovej dierke, klenot Radu Severnej hviezdy vyššej triedy sa nosil na dlhej náhrdelnej stuhe takým spôsobom, aby bol položený „na žalúdku“. Rytieri rovnako ako pri predchádzajúcom rade nosili klenot insígnie zavesený na náprsnej stuhe v gombíkovej dierke. Ďalšie švédske vyznamenanie, Rad Wasa, ktorý bol založený v roku 1772, disponoval trojtriednou vnútornou štruktúrou a jeho insígnie najvyššej triedy mali podobu veľkokríža. Rovnakým spôsobom, ale bez hviezdy, sa nosili insígnie druhej triedy radu, a pre klenot insígnie najnižšej triedy radu bola určená náhrdelná stuha.

Habsburský Vojenský Rad Márie Terézie, založený v roku 1757, mal spočiatku iba dve triedy. Insígnie vyššej triedy sa nosili na veľkostuhe a insígnie nižšej triedy na náprsnej stuhe v gombíkovej dierke. Po rozšírení počtu tried v roku 1765 bola založená tretia trieda, insígnie ktorej sa nosili na náhrdelnej stuhe ako v prípade francúzskeho Radu Svätého Ľudovíta. Tá však už nemala podobu štandardných náhrdelných stúh radov bez vnútornej štruktúry, ktoré boli dlhé a klenot umiestňovali približne do stredu hrude alebo ešte nižšie, ale bola skrátaná a klenot bol umiestnený bližšie pod hrdlo nositeľa. Náprsnú stuhu určenú pre upevnenie v gombíkovej dierke, ako záves insígnie pre svoju druhú triedu, používal aj španielsky Rad Karola III. z roku 1771, zatiaľ čo prvá trieda mala podobu veľkokríža s hviezdou. Počet tried radu sa v roku 1804 rozšíril na tri a jeho insígnie sa nosili na veľkostuhe, na náhrdelnej stuhe a na náprsnej stuhe. Rad používal aj kolanu.

Dve triedy mal po svojom založení v roku 1759 aj württemberský Vojenský Rad Karola až do roku 1799, keď sa ich počet zvýšil na tri a vyznamenanie dostalo nové pomenovanie – Vojenský záslužný Rad.

Uhorský Rad Svätého Štefana z roku 1764 nadviazal na starší habsburský Vojenský Rad Márie Terézie a svoje insígnie v troch triedach nosil rovnakým spôsobom – na veľkostuhe, na náhrdelnej stuhe a na náprsnej stuhe. Oproti svojmu predchodcovi však používal aj kolanu. Svoje insígnie v troch triedach vrátane kolany (nie však výlučne pre najvyššiu, ale pre prvú a druhú triedu radu) rovnakým spôsobom nosil aj nassauský Rad Božej prozreteľnosti z roku 1767. Štandardné závesy v podobe veľkostuhy, náhrdelnej stuhy a náprsnej stuhy

pre svoje tri triedy používali aj tri portugalské rady po svojej transformácii z roku 1789 – Rad Krista, Rad Svätého Benedikta z Avíza a Rad Svätého Jakuba z Meča a tiež hessenský Záslužný Rad Svätého Filipa alebo Rad Limburského leva z roku 1770.

Ruský Rad Svätého Juraja z roku 1769 sa od ostatných vojenských radov vymykal svojou štvortriednou štruktúrou. Insígnie najvyššej triedy sa nosili na veľkostihe, zatiaľ čo dve nižšie triedy používali náhrdelné stuhy, a triedy od seba odlišovalo iba používanie hviezdy. Insígnie najnižšej triedy radu boli zavesené na náprsnej stuhe. Rovnaký spôsob závesu používali aj insígnie štvortriedneho ruského Radu Svätého Vladimíra z roku 1782.

Oproti tomu poľský Rad Vitruvi militari z roku 1792 mal mať pôvodne až päťtriednu štruktúru, pričom insígnie prvých troch tried mali mať klenoty v tvare krížov zavesených na veľkostihe, na náhrdelnej stuhe a na prievlečnej stuhe a zostávajúce dve triedy mali mať klenoty v podobe medailí zavesených na náhrdelných stuhách. V praxi sa však v prvej etape vývoja radu realizovali iba posledné dva typy insígnií.

Hohenloheský Rad Fénixa aj po svojom rozšírení do dvoch tried v roku 1770 pokračoval v používaní náhrdelnej stuhy pre prvú triedu radu tak, ako to robil už jeho beztriedny predchodca, Rad Zlatého plameňa z roku 1757, zatiaľ čo klenot insígnií druhej triedy bol upevnený na náprsnej stuhe. Rad Svätej Anny vo svojej pôvodnej podobe nosil klenot insígnií v jedinej triede zavesený na náhrdelnej stuhe, zatiaľ čo po začlenení medzi ruské vyznamenania v roku 1797 sa insígnie v troch triedach nosili štandardne na veľkostihe, na náhrdelnej stuhe a na náprsnej stuhe. Neapolský Rad Svätého Ferdinanda a za zásluhy z roku 1800 mal dve triedy, pričom ich insígnie sa nosili na veľkostihe a náhrdelnej stuhe. Rovnakým spôsobom sa od roku 1803 nosili aj insígnie bádenského Radu Vernosti, dovtedy rad disponoval iba insígniami v jedinej triede.

Ďalšie zvýšenie počtu tried zaviedol francúzsky Rad Čestnej légie – zatiaľ čo jeho pôvodné členenie nepresahovalo počet tried dvoch starších ruských radov, od roku 1805 francúzskemu radu pribudla aj piata trieda. Dovtedy sa jeho insígnie všetkých tried nosili na jednotnej náprsnej stuhe, po zriadení novej triedy sa tieto nové insígnie nosili na veľkostihe. Zmena používania pôvodne jednotnej náprsnej stuhy pre zostávajúce triedy radu nastala až v roku 1814. Najvyššia trieda sa nosila na veľkostihe rovnako ako druhá trieda, tá však nemala hviezdu. Insígnie tretej triedy sa nosili na náhrdelnej stuhe a posledné dve triedy používali rovnakú náprsnú stuhu, pričom insígnia vyššej triedy mala na stuhe upevnenú rozetu.

Z uvedeného prehľadu vyplýva, že historicky najstarším spôsobom závesu klenotov insígnií vyznamenaní v podobe radov bolo ich nosenie na ozdobnej kolane podľa vzoru laických rytierskych rádov. Pretože stanovy vtedajších vyznamenaní zásadne vyžadovali pod hrozbou trestu alebo pokuty ich každodenné nosenie, z praktických dôvodov kolany začali nahrádzať jednoduché náhrdelné stuhy. Od 17. storočia ich však začali nahrádzať omnoho efektnejšie veľkostihy. V prípade radov s členitou vnútornou štruktúrou náhrdelnej stuhy zostávali vyhradené pre nižšiu triedu radu, ich rozmery však boli podstatne skrátené, v dôsledku čoho sa klenot radu presunul z hrude pod hrdlo svojho nositeľa. Rad Svätého Ľudovíta do používania zaviedol jednoduchú náprsnú stuhu, ktorá sa postupne stala štandardným typom závesu pre klenot insígnií najnižšej triedy radu. Ďalšiu inováciu priniesol až v roku 1814 Rad Čestnej légie, ktorý ozdobnú rozetu zavedenú Radom Svätého Ľudovíta (pôvodne v rokoch 1698 – 1701 však mala slúžiť na odlišenie penzionovaných dôstojníkov od aktívnych) použil ako rozlišovací prvok pre náprsnú stuhu. Tá odteraz mohla slúžiť pre dve, v prípade kombinácie s hviezdou až pre tri triedy radu. Vyznamenania, založené od

1. tretiny 19. storočia, už do spôsobov závesov insígnií nepriniesli nič nové a iba opakovali a variovali dovtedy používané stuhy. Jediná ďalšia inovácia spočívala vo vytvorení občianskej a vojenskej skupiny niektorých radov, ktorá ich inak jednotné insígnie od seba viditeľne odlišovala prostredníctvom pridaných prvkov vojenskej symboliky (meče, trofeje, vence a podobne), ale na používaných stuhách sa nič nezmenilo.

Istým spôsobom osobitný prípad predstavuje saský Vojenský rad Svätého Henricha z roku 1736. Saský kurfirst a neskorší poľský kráľ August II. Silný svoj Rad Bieleho orla založil v roku 1705 najpravdepodobnejšie podľa vzoru pruského Radu Čierneho orla z roku 1701 s insígniami v jedinej triede, ktoré kompozične vychádzali z pruského vzoru, ovplyvneného francúzskym Radom Svätého Ducha. Jeho syn, saský kurfirst Friedrich August II. (v personálnej únii poľský kráľ August III.), v roku 1736 založil prvé saské vojenské záslužné vyznamenanie takisto podľa francúzskeho vzoru, tentoraz však vychádzal z Radu Svätého Ľudovíta a insígnie svojho vyznamenania rozčlenil do dvoch tried. Nepublikovaný návrh stanov nositeľov insígnií oficiálne členil na komandérov a rytierov a ich insígnie mali byť zavesené na rozdielnych stuhách (náhrdelná stuha a náprsná stuha),⁹⁷ v praxi sa však všetci nazývali rytiermi a svoje insígnie nosili v skutočnosti zavesené na veľmi dlhej náhrdelnej stuhe, v dôsledku čoho mal rad de facto iba jedinú triedu.⁹⁸ Po jeho obnove v roku 1768 sa síce formálne dôsledne rozdelili jednotlivé triedy, ale komandéri podľa francúzskeho vzoru nosili rovnakú veľkostuhu ako veľkokrížnici bez hviezdy. Rytieri (nazývali sa nositeľmi malého kríža) svoju insígniu nosili na náprsnnej stuhe v gombíkovej dierke.⁹⁹ Následná ďalšia obnova, resp. confirmácia radu v roku 1796 priniesla iba modifikáciu insígnie, rovnako ako ďalšia obnova radu v roku 1807, ktorá sa konala v dôsledku zmeny politického statusu krajiny, ktorú Napoleon Bonaparte povýšil na kráľovstvo.¹⁰⁰ Keďže stanovy radu z tohto obdobia neboli nikdy publikované,¹⁰¹ zmenu v spôsobe nosenia insígnie komandéra priniesli až stanovy z roku 1829, ktoré už predpisovali náhrdelnú stuhu.¹⁰²

V doterajšom texte sme, prirodzene, používali termín trieda, pretože je to súčasný štandardný termín na označenie príslušnej úrovne vnútornej štruktúry radov. Ale aj samotné pomenovanie jednotlivých tried radov, vrátane používania termínu trieda, predstavuje osobitnú problematiku, ktorá prešla zaujímavým vývojom.

Najstaršie záslužné vyznamenanie, Rad Svätého Ľudovíta z roku 1693, na označenie nositeľov insígnií použil termíny veľkokríž, komandér a rytier, pričom jeho stanovy obsahovali iba tieto slovné pomenovania bez akéhokoľvek číselného označenia. Dve z nich (komandér a rytier) zjavne poukazovali na priamu inšpiráciu zakladateľa radu u duchovných rytierskych rádov,¹⁰³ ale v skutočnosti aj označenie najvyššej triedy – veľkokríž, malo úplne

⁹⁷ Článok 2 a 4 stanov. Návrh stanov z roku 1736 publikovaný In RICHTER, Georg. *Der Königlich Sächsische Militär St. Heinrichs - Orden 1736 - 1918*. Ein Ehrenblatt der Sächsischen Armee. Dresden : Verlag der Wilhelm und Bertha von Baensch Stiftung, 1937, s. 12-14.

⁹⁸ WEBER, Dieter – ARNOLD, Paul – KEIL, Peter. *Die Orden des Königreiches Sachsen*. Offenbach : Graf Klenau Verlags, 1997, s. 19. ISBN 3-921566-21.

⁹⁹ Článok 5 stanov. Stanovy z roku 1768 publikované In RICHTER, ref. 97, s. 15-21.

¹⁰⁰ V roku 1796 sa do prevýšenia nad horné rameno osemhrotého kríža dostala kurfirstská koruna, pričom ramená kríža boli širšie ako u predchádzajúceho typu insígnie. V roku 1807 kurfirstskú korunu v prevýšení klenotu nahradila kráľovská koruna.

¹⁰¹ NIMMERGUT, ref. 63, s. 1178.

¹⁰² Článok 5 stanov. *Statuten des Königlich Sächsischen Militair – St. Heinrichs – Orden vom 23. December 1829*. b.m.: s.n., ca 1829.

¹⁰³ Zatiaľ čo označenia hodností v duchovných rytierskych rádoch boli plne funkčné a jednoznačne určovali postavenie svojho nositeľa v hierarchii rádu, ako aj rozsah jeho právomocí, v prípade vyznamenaní boli tieto hodnostné označenia iba čestné a viazali sa výlučne na podobu insígnie radu.

rovnaký pôvod. Uvedeným termínom sa totiž neoficiálne a neformálne nazývali bailliovia špitálnikov rádu svätého Jána Jeruzalemského, pretože na svojich odevoch a plášťoch nosili väčšiu verziu kríža, než ostatní členovia rádu.¹⁰⁴ Pretože Rad Za vojenské zásluhy z roku 1757 bol presnou kópiou Radu Svätého Ľudovíta, pomenovanie tried nevykazovalo žiadne zmeny.¹⁰⁵

Stanovy švédskoho Radu Meča a Radu Severnej hviezdy z roku 1748, ako aj Radu Wasa z roku 1772 o všetkých nositeľoch insígnií hovorili ako o rytieroch radu. Dva staršie rady s dvojtriednou štruktúrou ich rozdelili na komandérov a rytierov, zatiaľ čo historicky mladší Rad Wasa už disponoval trojtriednou štruktúrou a na najvyššie miesto zaradil veľkokríž. Rad Severnej hviezdy zároveň o nositeľoch insígnií nižšej triedy hovoril ako o prostých rytieroch alebo rytieroch malej severnej hviezdy.¹⁰⁶

V roku 1757 bol založený habsburský Vojenský rad Márie Terézie a jeho stanovy po prvý raz v histórii vyznamenaní v súvislosti s insígniami aplikovali termín trieda, keďže podľa nich „*členovia radu sú rozdelení o dvoch tried, totiž na veľkokríže a rytierov*“.¹⁰⁷ Všetky nasledujúce vydania stanov, napriek zvýšeniu počtu tried, obsahovali iba pôvodný text z roku 1758 a pomenovanie novozriadenej triedy (komandér), ktorá sa včlenila medzi už existujúce, sa dostalo do používania bez akejkoľvek legislatívnej normy. Rovnakú frazeológiu celkom logicky použil aj uhorský Rad Svätého Štefana z roku 1764, avšak ten označenie jednotlivých tried mierne modifikoval, keďže všetkých nositeľov insígnií radu spoločne označoval ako rytierov a zatiaľ čo o druhej triede hovoril iba ako o komandéroch, nositeľov insígnií prvej triedy označoval za „*nositeľov prvej triedy*“ alebo za „*nositeľov veľkokríža*“, zatiaľ čo nositeľov insígnií tretej triedy označoval aj za „*rytierov malého kríža*“.¹⁰⁸ Rovnaké označenie nositeľov insígnií (veľkokríž, komandér, rytier) použili aj tri portugalské rady po reforme v roku 1789, ale v tomto prípade sa obmedzili iba na ich enumeráciu a nehovorili o žiadnych triedach radov.¹⁰⁹

V roku 1759 bol založený württemberský Vojenský Rad Karola, ktorý sa vnútorne členil do dvoch tried. Nositelia insígnií prvej triedy boli podľa stanov označovaní za komandérov a zároveň aj veľkokrížnikov. Oproti tomu nositelia insígnií 2. triedy boli iba rytiermi, hoci za rytierov radu sa považovali aj nositelia insígnií vyššej triedy. Po reorganizácii radu v roku 1799 sa hierarchia ustálila v štandardnej podobe – prvú triedu predstavovali veľkokríže,

¹⁰⁴ BOULTON, ref. 8, s. 25, 30.

¹⁰⁵ Ordonnance du roi portant création de l'ordre de Mérite Militaire. Stanovy publikované In WALKER, M. *Collection complète par ordre chronologique des lois, édits, traités de paix, ordonnances, déclarations et réglemens d'intérêt général antérieurs à 1789*. Tome troisième. Paris : Moessard et Jousset, 1836, s. 409-411.

¹⁰⁶ Spoločné stanovy švédskych radov z roku 1748, ako aj Radu Wasa z roku 1772 publikované In CANZLER, Johann Georg. *Memoires pour servir à la connoissance des affaires politiques et économiques du Royaume de Suède jusq' à la fin de la 1775me année*. Tome premier. Londres : George Conrad Walther, 1776, s. 139-172.

¹⁰⁷ Článok 6 stanov. *Statuten des löblichen Militärischen Maria Theresia Ordens*. Wien : Johann Thomas Trattner, 1759, s. 8.

¹⁰⁸ Článok 3 stanov. Stanovy publikované In *Memoria insignis ordinis S. Stephani hungariae regis apost. secularis*. Vindobonae : Typis status procusa, 1864, s. 29.

¹⁰⁹ Článok 4 stanov z roku 1789, stanovy publikované In ESTRELA, ref. 88, s. 34.

druhú komandéri a tretiu rytieri.¹¹⁰ Rovnakú terminológiu v súvislosti s pomenovaním jednotlivých tried radu používal aj nassauský Rad Božej prozreteľnosti z roku 1767¹¹¹ a od roku 1768 po modifikácii svojich stanov aj saský Vojenský Rad Svätého Henricha z roku 1736.¹¹²

Španielsky Rad Svätého Karola z roku 1771 nositeľov insígnií členil na dve triedy (s využitím termínu trieda) s atypickými prívlastkami, čiže na rytierov veľkokríža a na pensionovaných rytierov. Od roku 1804 bola založená tretia trieda radu a nositelia jej insígnií boli oficiálne označení ako nadpočetní rytieri.¹¹³

Do značnej miery neštandardné pomenovania mali aj nositelia insígnií hohlenloheského Radu Fénixa z roku 1770. Zatiaľ čo jeho bezprostredný predchodca, Rad Zlatého plameňa z roku 1757, ich nazýval rytiermi, po reforme radu sa oficiálne hovorilo o dvoch triedach (s využitím tohto pojmu), pričom prvou boli komandéri a druhou rytieri.¹¹⁴

Dve triedy (opätovne s použitím termínu trieda) mal aj neapolský Rad Svätého Ferdinanda a za zásluhy z roku 1800, pričom nositeľov ich insígnií označoval ako rytierov veľkokríža a rytierov komandérov.¹¹⁵ Presne rovnaké označenia používal po roku 1803 aj zreformovaný bádenský Rad Vernosti, založený v roku 1715 v jedinej triede.¹¹⁶

Dve triedy vo svojej prvej etape mal aj poľský Rad Virtuti militari z roku 1792, ale ten až do roku 1807 nedisponoval stanovami. V období Varšavského kniežatstva sa jednotlivé triedy pomenúvali štandardne ako veľkokríž, komandér, rytier a zlatá a strieborná medaila, čiže rovnako ako v projekte nerealizovaných stanov.¹¹⁷

Francúzsky Rad Čestnej légie v roku 1802, teda už v čase, keď ešte neexistovala žiadna insígnia radu, členil každú svoju kohortu na veľkých dôstojníkov, komandérov, dôstojníkov a na legionárov a uvedená schéma zostala platná pre označenie tried radu aj po zriadení insígnie.¹¹⁸ Od roku 1814 sa pomenovania zmenili na veľkostuhu,¹¹⁹ veľkodôstojníka, komandéra, dôstojníka a legionára. Ďalšia úprava z nasledujúceho roka legionára zmenila na

¹¹⁰ NIMMERGUT, ref. 63, s. 1704, 1706.

¹¹¹ SCHOOS, ref. 67, s. 112-116.

¹¹² Článok 3 stanov. Stanovy publikované In RICHTER, ref. 97, s. 15-21.

¹¹³ Caballeros grandes cruces, caballeros pensionados (caballeros pensionistas), caballeros supernumerarios. Článok 4 a 9 stanov. *Constituciones de la Real y distinguida Orden Española de Carlos Tecero, instituida por el augusto padre del Rey nuestro Señor a 19. Setiembre de 1771 en celebridad del felicísimo nacimiento del infante*. Valencia: En la oficina de Don Benito Monfort, 1811, s. 7, 10.

¹¹⁴ Stanovy publikované In ALBRECHT, Joseph (ed.). *Historische Nachrichten über den Fürstlich Hohenlohischen Haus – und Phönix – Orden*. In *Archiv für Hohenlohische Geschichte*, Band I., Heft 2. Öhringen : Druck der P. Baumann'schen Officin, 1860, s. 205-242.

¹¹⁵ Článok 12 stanov. Stanovy publikované In *Delle cerimonie pubbliche delle onorificenze della nobiltà e de titoli e degli ordini cavallereschi nel Regno delle Due Sicilie. Libro uno con 16 Tavole Litografiche*. Napoli : Stabilimento Tipografico di Nicola Fabricatore, 1854, s. 144.

¹¹⁶ Citované In BIEDENFELD, ref. 67, s. 104.

¹¹⁷ SADOWSKI, ref. 80, s. 146.

¹¹⁸ Cisársky dekrét z 2. messidora roku XII., týkajúci sa insígnií členov Čestnej légie. Dokument publikovaný In DE CHAMBERET, ref. 92, s. 78-79.

¹¹⁹ Kráľovské nariadenie z 21. júna 1814, týkajúce sa zmien prijatých v insígnii Čestnej légie. Dokument publikovaný tamže, s. 120. Ďalšie nariadenie vydané o mesiac neskôr však v súvislosti s 1. triedou radu hovorilo, že veľká insígnia nesie názov veľkostuha, a termín veľkokríž sa v ňom už neobjavil. Kráľovské nariadenie z 19. júla 1814 týkajúce sa Čestnej légie. Dokument publikovaný tamže, s. 121-124.

rytieria.¹²⁰ Pomenovanie najvyššej triedy na veľkokríž sa zmenilo až v roku 1816 nariadením týkajúcim sa zmien v organizácii, zložení a administrácii radu.¹²¹

Osobitne neštandardné pomenovania pre jednotlivé triedy radu používal saský Rad Svätého Jonatána (od roku 1767 premenovaný na Rad Svätého Joachima). Nositelia insígnií jednotlivých tried radu boli označení ako veľkokríž, komandér, rytier, expektant, nositeľka malého kríža a čestný člen.¹²² V tejto súvislosti je však potrebné opätovne pripomenúť, že tento rad nebol typickým vyznamenaním, ale akýmsi hybridom medzi ním a duchovným rytierskym rádom.

V prehľade sme zámerne vynechali ruské vyznamenania, a pretože vývoj používania pojmu trieda nebol až taký priamočiary, ako by sa mohlo zdať na základe stanov vyznamenaní z 19. storočia, pokúsime sa to dokumentovať práve na príklade ruských radov. Zatiaľ čo Rad Svätého Ondreja z roku 1698 ešte nemal žiadne vnútorné členenie a projekt stanov radu z roku 1720 všetkých nositeľov insígnií označoval ako rytierov, Rad Svätej Kataríny z roku 1714 už svoje insígnie diferencoval do dvoch skupín a ich nositeľky označoval ako dámy veľkokríža a rytierske dámy.¹²³ Oproti tomu stanov Radu Svätého Juraja z roku 1769 síce v súvislosti s veľmajstrovskou funkciou panovníka a prevzatím insígnií radu hovorili o rytierovi veľkokríža¹²⁴ a o ostatných nositeľoch insígnií ako o rytieroch, ale Katarína II. na inom mieste stanov rad rozčlenila do štyroch hierarchických skupín, pričom na ich označenie sa použil termín trieda (1. – 4. trieda radu, rytier 1. – 4. triedy radu). V prípade najvyššej triedy radu sa tiež použil termín 1. trieda veľkého kríža.¹²⁵ Podobný postup panovníčka zvolila aj v prípade Radu Svätého Vladimíra z roku 1782 – všetci nositelia insígnií sa označovali za rytierov¹²⁶ a samotný rad bol rozčlenený do štyroch hierarchických skupín. Oproti predchádzajúcemu radu, ktorý však operoval iba s pojmom trieda, panovníčka tentoraz použila formuláciu „*prvý stupeň alebo trieda veľkého kríža*“, zatiaľ čo ostatné triedy bez akejkoľvek bližšej charakteristiky pomenovala iba ako „*2. – 4. stupeň alebo trieda*“.¹²⁷

¹²⁰ Kráľovské nariadenie z 17. februára 1815, týkajúce sa Čestnej légie. Dokument publikovaný tamže, s. 133-139.

¹²¹ Kráľovské nariadenie z 26. marca 1816, týkajúce sa organizácie, zloženia a administrácie Čestnej légie pod názvom Kráľovský Rad Čestnej légie, hlava 1, článok 4. Dokument publikovaný tamže, s. 161.

¹²² NIMMERGUT, ref. 63, s. 1377-1379.

¹²³ Článok 4 stanov. Ustav Ordena sv. Jekateriny ili tak nazycaemavo Ordena Osvoboždenia. Stanovy publikované In ZAMYSLOVSKIJ, E. E. – PETROV, I. I. (ed.). *Istoričeskij očerk rossijskich ordenov i sbornik osnovnyh ordenских statutov*. Sankt – Petersburg : Tipografija V.S. Balaševa, 1891, 2. časť, s. 31-32.

¹²⁴ Článok 1 stanov. Statut voennavo ordena sv. velikomučenika i pobedonosca Georgija. Stanovy publikované tamže, s. 38.

¹²⁵ Článok 6-7 stanov. Tamže, s. 39-40.

¹²⁶ Článok 3 stanov. Statut Ordena sv. ravnoapostoľnavo knjaza Vladimira. Stanovy publikované tamže, s. 47.

¹²⁷ Článok 8 stanov. Tamže, s. 48-49.

Spoločné stanovky ruských radov vydané Pavlom I. v roku 1797 používali pojem „trieda alebo pomenovanie“, ako aj nezmyselné členenie tried na stupne: „*triedy ruského radu s menom svätej Kataríny sa členia na dva stupne: prvým sú dámy veľkého kríža, druhým dámy menšieho kríža alebo rytierske dámy*“.¹²⁸ Podobne nezmyselne rozdelené sú aj insígnie Radu Svätej Anny.¹²⁹ Na iných miestach stanov sa však zároveň hovorí súborne o „*triedach svätej Kataríny, svätého Alexandra a svätej Anny*“.¹³⁰ Pojem trieda ako ekvivalent pojmu stupeň pritom použil aj Mikuláš I. pri novelizácii stanov Radu Svätej Anny v roku 1829. Zatiaľ čo všetci nositelia insígnií boli pomenovaní ako „*rytieri svätej Anny*“,¹³¹ samotný rad sa členil na „*stupne alebo triedy*“.¹³² V prípade Radu Svätého Juraja z roku 1833 ich novelizácia síce ponechala súhrnné označenie rytier radu, ale vypustila slovo trieda. Rad sa teda členil na 1. stupeň veľkokríža, 2. stupeň veľkokríža a na 3. a 4. stupeň.¹³³ Výlučne o stupňoch už hovorili stanovky Radu Svätého Stanislava z roku 1839,¹³⁴ rovnako ako aj Radu Svätého Vladimíra z roku 1845.¹³⁵

V každom prípade sa však napriek rôznym vývojovým peripetiám termín trieda uplatňoval v stanovách veľkého počtu významných zakladaných od začiatku 19. storočia, a to predovšetkým z nemeckých krajín. Práve uvedený pojem sa stal natoľko všeobecne rozšíreným, že sa nakoniec stal odborným termínom na označenie jednotlivých úrovní vnútornej hierarchie radov (na rozdiel od dekorácií ktoré používajú termín stupeň), a to aj v prípade, ak ich vlastné stanovky uvedený pojem nepoužívali alebo nepoužívajú v súčasnosti.

¹²⁸ Článok 9 stanov. Ustanovenie Imperatora Pavla I. dlja rossijskich ordenov. Stanovky publikované tamže, s. 66.

¹²⁹ Článok 12 stanov. Tamže, s. 67.

¹³⁰ Článok 18 stanov. Tamže, s. 70.

¹³¹ Článok 3 stanov. Statut Ordena sv. Anny. Stanovky publikované tamže, s. 111.

¹³² Článok 16 stanov. Tamže, s. 114.

¹³³ Článok 3 stanov. Statut Ordena sv. Georgia. Stanovky publikované tamže, s. 134 -135.

¹³⁴ Článok 2 stanov. Statut Ordena sv. Stanislava. Stanovky publikované tamže, s. 189-190.

¹³⁵ Článok 31 stanov. Statut Ordena sv. Vladimíra. Stanovky publikované tamže, s. 236.

Insígnie laických rytierskych rádov, transformovaných na vyznamenania

Rad Zlatého rúna

Rad Zvestovania Našej Panej

Rad Svätého Juraja alebo Podväzku

Unifikácia francúzskych radov I.

Rad Svätého Michala

Rad Svätého Ducha

*Spojená insígnia rádu svätého Lazara a Panny Márie z hory Karmel
(averz, reverz)*

Unifikácia francúzskych radov II.

Rad Svätého Ludovíta

Rad Za vojenské zásluhy

Rad Čestnej légie

I. GRAUS: ENTWICKLUNG DER ORDENSINSIGNIEN BIS ZUM ANFANG DES 19. JAHRHUNDERTS

Die Auszeichnungen entstanden zwar gemäß der ordenskundlichen Wahrnehmung (als tragbare und nichtübertragbare Verdienstausszeichnungen) mittels einer direkten Transformierung und unter dem Einfluss der laienhaften Ritterorden, jedoch durch ihre bildnerische Form haben diese Insignien keineswegs auf ihre Vorgänger angeschlossen, sondern auf die geistlichen Ritterorden. Diese Ritterorden verwendeten die Kreuze in mehreren Arten und Farben als Symbole zum Ausdruck ihrer Identität. An gleichen Kriterien bei der Gestaltung der Insignie richtete sich die älteste Auszeichnung, die ohne die vorherige Transformierung vom älteren laienhaften Ritterorden gegründet worden ist – nämlich der französische Orden vom Heiligen Geist aus dem Jahre 1578. Seine Insignien hatten einen beträchtlichen Einfluss nicht nur auf die Gestaltung der weiteren französischen Auszeichnungen, sondern auch auf die dortigen Ritterorden und die Insignie des Obersten Heroldes des Königreichs, ebenso wie auf den noch älteren Orden des Heiligen Michael aus dem Jahre 1469, der, beeinflusst durch den Orden vom Heiligen Geist, sich zur Änderung seiner Insignie bewegen hat. Der Orden vom Heiligen Geist führte einige Normen ein im Bereich der Gestaltung und Konstruktion der Insignien (Kreuz bestehend aus acht Spitzen mit Dekoration zwischen den Balken und mit Medaillon in der Mitte, aufgehängt auf einer Schleife, und die zweite Insignie der gleichen Form, die vom Träger an seiner Brust und an seinem Mantel getragen wurde), und in der Art, wie sie an einer großen Schleife getragen wurden. Diese wurden dann im Jahre 1693 vom Orden des Heiligen Ludwig weiterentwickelt, indem in das mittlere Medaillon mit einer Kreisringfläche mit Inschrift versetzt wurde und der Orden in drei hierarchische Klassen unterteilt worden ist. Die beschriebenen Normen wurden zu allgemein gültigen Mustern für die Gründer zahlreicher europäischer Auszeichnungen.

Der Autor der vorliegenden Studie analysiert diesen Entwicklungsprozess unter der besonderen Berücksichtigung von Auszeichnungen, die der allgemeinen Standardisierung nicht gefolgt sind und die ähnliche Insignien verwendeten, wie die laienhaften Ritterorden. Des weiteren widmet er sich der zweiten Entwicklungsetappe der physischen Form von Insignien, die durch die Gründung Insignie für den französischen Orden der Ehrenlegion im Jahre 1804 beeinflusst wurde. Die ältesten Auszeichnungen in Form von Orden ebenso wie die Ritterorden folgten keiner inneren Hierarchie. Ihre Insignien waren für alle Ausgezeichneten gleich. Nach der Entstehung der Verdienstorden im Jahre 1693 kam es jedoch zu einer inneren Gliederung der Orden, die nach außen hin durch das Aufhängen des Schmucks auf unterschiedliche Schleifenarten ihren Ausdruck fand. Die Studie befasst sich ausführlich mit der Art und Weise, wie die Insignien aller mehrklassigen Orden getragen wurden, die in den Jahren 1693 – 1804 gegründet wurden. Besondere Aufmerksamkeit gilt dabei der Entstehung und Bedeutung der Bezeichnung „Klasse“, die ab 1757 die entsprechende Stufe innerhalb der internen Struktur mehrere Orden bezeichnete und die am Ende zum fachlichen ordenskundlichen Terminus zur Bezeichnung der einzelnen Stufen im Rahmen der inneren Hierarchie der Orden wurde, und dass auch in dem Fall, wenn ihre eigene Satzung den angeführten Terminus nicht beinhaltete, bzw. wenn dieser in den Satzungen heutzutage nicht präsent ist.